1

LIETUVIŲ LITERATŪROS ISTORIJOS SĄSIUVINIAI

Saulius Žukas

PIRMOJI LIETUVIŠKA KNYGA

IR JOS KULTŪRINIS KONTEKSTAS

MARTYNO MAŽVYDO
KATEKIZMAS

baltos lankos

Turinys

Knygos leidimą parėmė Atviros Lietuvos fondas

Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos rekomenduota

Dailininkas
Eugenijus Karpavičius

ISBN 9986-403-46-4

Printed in Lithuania

Žodis mokytojui

Lietuvių literatūros istorijos sąsiuviniai – tai bandymas operatyviau pateikti vadovėlio dalis, lanksčiau komponuoti medžiagą, tai galimybė nesilaikyti griežtos chronologinės tvarkos.

Šiame lietuvių literatūros istorijos sąsiuvinyje bandoma derinti keletą požiūrių į literatūrą: siekiama pateikti istorinį-kultūrinį aptariamo teksto komentarą ir kartu atidžiai perskaityti, interpretuoti patį tekstą ar jo fragmentus. Dvilypis tikslas ugdo dvejopus mokinio sugebėjimus. Pirmiausia jis mokomas aptarti politines ir socialines, estetines nuostatas, turėjusias įtakos konkretaus teksto atsiradimui, pasitelkiant autoriaus biografijos faktus ir kitą dokumentinę medžiagą. Antra – atidi teksto analizė padeda formuoti individualesnį mokinio požiūrį ir savą nuomonę, tačiau impresionistinį įspūdžių reiškimą turėtų keisti analizės argumentai.

Siekiant šių tikslų, mūsų vadovėlyje bendros žinios apie autorių, jo kūrybą derinamos su platesnių mokslinių tyrinėjimų ištraukomis, amžininkų atsiliepimais; greta aiškinamas vartojamų sąvokų turinys. Interpretuojant tekstus, mokiniai supažindinami su teoriniais analizės principais. Tad nuo įprasto vadovėlio šis sąsiuvinis skiriasi tuo, kad čia derinama literatūros teorija ir istorija, „vadovėlinio" pobūdžio pasakojimas ir dokumentinė medžiaga neslepiant nuomonių įvairovės vienu ar kitu klausimu. Be to, norima kuo autentiškiau pateikti tekstus, kviesti moksleivį atidžiai įsiskaityti net ir į komplikuotą tekstą.

Suprantama, skirtingi literatūros istorijos objektai verčia ieškoti savitų pristatymo būdų; kai kalbame apie Martyno Mažvydo Katekizmą, plačiau turi būti aptariama Lietuvos kultūros padėtis XVI amžiuje: poreikis leisti lietuviškas knygas, katalikybės ir protestantizmo konfliktas, Mažvydo draugų būrelis, bendrinės lietuvių kalbos formavimasis ir kitos iškylančios teorinės bei kultūros istorijos problemos. Kadangi pasakojama apie pirmąsias knygas lietuvių kalba, atkreipiamas dėmesys į *kalbėjimo* ir *rašymo* ryšį, komentuojama knygos išvaizda.

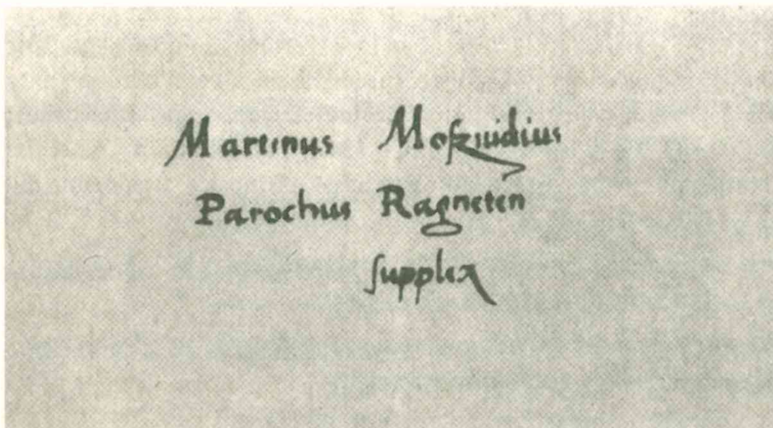
Šis sąsiuvinis bendroje vadovėlio struktūroje eitų po Renesanso, humanizmo problemų apžvalgos, kurioje turėtų būti analizuojama kitakalbė Lietuvos raštija (Lietuvos metraščiai, Lietuvos Statutas, poezija lotynų kalba). Aptarus Mažvydą, reikėtų pateikti katalikiškųjų lietuviškų knygų, išspausdintų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo ir kt.), apžvalgą.

Sąsiuvinio tekstas nėra suskirstytas pamokomis. Tai paliekama mokytojo nuožiūrai. Atskirus skyrius lydi klausimai ir užduotys; jų tikslas – ne kartoti perskaitytą tekstą, bet jį praplėsti įtraukiant naują medžiagą, siūlant patiems mokiniams daryti apibendrinimus ar naujais požiūriais gilintis į analizuojamą tekstą.

Martynas Mažvydas

Gimė ne vėliau kaip 1520 metais, mirė 1563-iųjų gegužės 21 dieną; jo pavardė skirtinguose XVI amžiaus leidiniuose bei raštuose rašoma įvairiai, pavyzdžiui: *Martinvs Masvidivs, Mosuid, Moswid, Mossuid* ir kt.

Mažvydo parašo autografas:

Svarbesni Mažvydo raštai

1. *Katekizmo* prasti žodžiai...* (Karaliaučius, 1547) – pirmoji lietuviška knyga, vadinamasis Katekizmas.

2. *Giesmė* Šv. Ambraziejaus bei Šv. Augustino...* (Karaliaučius, 1549) – nedidelė trijų giesmių knygelė.

3. *Forma krikštymo* (Karaliaučius, 1559).

4. *Giesmės krikščioniškos...* (dvi dalys, Karaliaučius, 1566, 1570) – pirmoji Giesmyno dalis išleista jau po Mažvydo mirties, šios dalies prakalboje jis pasirašo kaip leidėjas; antroji dalis irgi priskiriama Mažvydui, nors ją galutinai parengė Baltramiejus Vilentas.

5. Trylika lotyniškai rašytų laiškų.

Katekizmas (graikiškai *katēchēsis* – religinis mokymas) – populiarus, bet sistemingas krikščioniško tikėjimo ir moralės pagrindų išdėstymas dažnai klausimų ir atsakymų forma, kuri iš pradžių buvo taikoma mokant gyvu žodžiu; knyga, kurioje glaustai išdėstyti krikščionių tikybos pagrindai.

Giesmė, giesmynas. Lietuvių kalboje giesme vadinama dainos rūšis. Giesmės ir dainos sąvokų skirtumą jau 1825 metais yra pastebėjęs Liudvikas Rėza: „Yra dar viena lietuvių dainų rūšis – giesmės, kurių tema yra arba pamokymas, kaip Donelaičio *Metai* [...], arba religinis jausmas – tikrosios giesmės. [...] Jos visiškai skiriasi nuo dainų savo metru, stiliumi, melodija." Manoma, kad giesmė – senas liaudiškas žodis, kuriuo vėliau buvo vadinamos ir religinės dainos. Taigi šiuo metu skiriamos bent trys šios sąvokos reikšmės.
1) Giesmėmis vadinamos Šiaurės rytų Lietuvos sutartinės, kai kurios dzūkų apeiginės dainos ir kt.
2) Giesmė – tai religinio turinio vokalinės muzikos kūrinys, dažnai susijęs su apeigomis, atliekamas solo arba choru (kai kada pritariant instrumentu). Giesmės iš pradžių buvo rašomos lotynų kalba, vėliau nacionalinėmis kalbomis, jų melodijos dažnai tarptautinės, sukurtos liaudies ar profesionalių kompozitorių. Kai kurios viduramžių giesmės giedamos iki šiol. Lietuvoje giesmės turėjo atsirasti priėmus krikščionybę, jų ypač pagausėjo XVI–XVIII amžiais. Protestantai pirmieji išleido giesmių rinkinius, vadinamus **giesmynais**; giesmės verčiamos iš lotynų, vokiečių, lenkų kalbų, parašoma ir originalių. Giesmių yra sukūrę ir vėlesnių laikų lietuvių poetai: Antanas Strazdas, Antanas Baranauskas, Maironis.
3) Giesmė – tai eiliuotų epinių kūrinių ar jų dalių žanrinis

1. Kalbėjimas ir rašymas

Paprastai manoma, kad raštas – tai tik kitoks sakytinės kalbos* perteikimo būdas. Užrašius tą sakytinę kalbą, žodžiai sustingstą. Vis dėlto ir užrašytas žodis nėra miręs; įrėžtas medžio tošyje, akmenyje ar užrašytas popieriuje žodis gali būti ilgiau išsaugotas, jis pradeda savitą gyvenimą.

Užrašyta kalba išplėšiama iš gyvo pokalbio aplinkos, kurioje kalbantysis gali paaiškinti savo mintį, pasakyti, ką turėjo galvoje. Skaitant kokį nors raštą, jo autoriaus dažniausiai nėra greta, todėl tai, kas parašyta, skaitytojas turi pats aiškintis, interpretuoti* – bandyt suprasti, kas yra sakoma raštu. Labai dažnai rašantysis ir skaitantysis gyvena skirtingose epochose, skirtinguose kraštuose, todėl skaitant beveik neįmanoma visiškai tiksliai atkurti tą prasmę, kurią norėjo išreikšti rašto autorius; skaitytojas retai težino tikruosius rašančiojo tikslus ar jo darbo paskatas. Todėl parašytas tekstas primena simbolį, kurio reikšmė turi būti atskleista, išskaityta; tačiau skaityti – tai ne atspėti autoriaus mintį, bet pirmiausia atskleisti tekste esančią prasmę. Suprantama, kad pastaroji jau nemažai priklauso ir nuo skaitančiojo. Juk skaitydamas žmogus lengviau supranta tai, ką atpažįsta, jis panaudoja savąjį gyvenimo patyrimą bandydamas suprasti dažnai labai skirtingą praeityje gyvenusių ar kitų kultūrų žmonių galvoseną. Jeigu šitaip žiūrėsime į raštą ir į jo skaitytoją, tai skaitymas, interpretavimas irgi laikytinas kūryba. Tada iškyla kitas pagrįstas klausimas – ar teisingai suprantame tekstą, ar skaitytojas neprimeta autoriui ir tekstui savo nuomonės, kuo remiasi jo supratimas?

Žinome, kad tautosaka gyvuoja sakytiniu žodžiu, išlieka tik tai, ką išsaugo žmonių atmintis. Bet kaip išsaugoti sakralinius, teisines normas fiksuojančius ir kitus kultūrai svarbiausius tekstus? Kol nebuvo galimybių užrašyti, žmonės juos mokydavosi atmintinai. Taip svarbiausios žinios – neretai skirtos tik nedaugeliui išrinktųjų – būdavo stropiai perduodamos iš kartos į kartą. Net ir atsiradus rankraštinėms knygoms skaitytojų bei rašytojų buvo palyginti nedaug. Bet tai jau įgalino tiksliau išsaugoti svarbiuosius tekstus, pradėti kalbos norminimą*. Raštas yra būtina sąlyga bendram ir stabiliam susižinojimui, komunikacijai* kultūros tradicijoje atsirasti.

pavadinimas (Homero *Iliadą* sudaro 24 giesmės; giesmėmis vadinamos Donelaičio *Metų* dalys; šia prasme sąvoka vartojama ir Maironio poemoje *Jaunoji Lietuva*). XX amžiaus lietuvių poezijoje ši sąvoka tampa žanriniu apibūdinimu, kuris pabrėžia poetinį eilėraščio pakilumą, iškilmingumą, sureikšmina jo temą.

Sakytinė kalba ir rašto kalba. Šie terminai atitinka gyvo kalbėjimo ir rašto priešpriešą; daugiau neaiškumų kelia pirmoji sugretinimo dalis. Pavyzdžiui, kai kalbama apie tautosaką, sakoma, kad tai „žodžio menas"; aišku, čia turimas galvoje gyvas žodis, tačiau žodžiais remiasi ir raštas, todėl toks posakis netikslus.

Interpretacija (lotyniškai *interpretatio* – aiškinimas) – veiksmas, kuriuo yra suteikiama konkreti prasmė kokiam nors tekstui, tai yra jo išaiškinimas sau ir kitiems; interpretacija – tai teksto perpasakojimas kitais žodžiais. Pavyzdžiui, jeigu yra interpretuojamas literatūros kūrinys, kritikas „išverčia" meninį tekstą į mokslinį ar eseistinį stilių. Teoriniai interpretacijos pagrindai susiformavo aiškinant ir komentuojant antikos klasiką ir Šventąjį Raštą. Svarbūs kultūrai tekstai (tiek sakraliniai, tiek meniniai) ilgainiui apauga aiškinimais, komentarais, kurie tampa nuolatiniais jų palydovais.

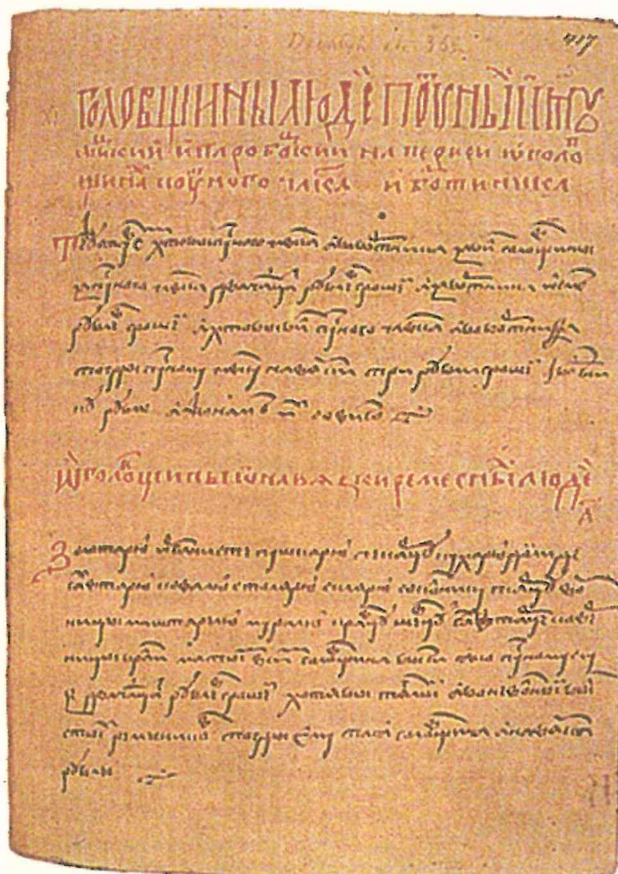
Klausimai ir užduotys:

1. Remdamiesi enciklopedijomis, lietuvių literatūros istorijomis, kita informacine medžiaga, sudarykite XVII amžiuje išleistų lietuviškų giesmynų sąrašą.

2. Kas iš XX amžiaus lietuvių poetų vartojo giesmės terminą savo eilėraščiams pavadinti?

Knygų spausdinimo technikos išradimas lėmė lūžį civilizacijos raidoje. Atsirado galimybė pagaminti kur kas daugiau egzempliorių to paties teksto, t.y. išplėsti skaitytojų auditoriją, kita vertus, spausdintas žodis daug patikimiau saugo vieno ar kito laikotarpio minties pėdsakus ateičiai. Atsiradus raštui, o ypač spausdintam žodžiui, tauta gali palikti istorijoje pėdsaką. Pavyzdžiui, pats svariausias prūsų – trečios baltų tautos – kultūros liudijimas yra kelios nedidelės religinio turinio knygelės prūsų kalba. Tokiu būdu tauta su savo kultūra įeina į istoriją.

Kai šnekame apie rankraštinių knygų, o vėliau ir spausdinto žodžio atsiradimą Lietuvoje, pirmiausia minime teisinius dokumentus (Lietuvos Statutas), administracinius aktus (Lietuvos Metrika), istorijos kronikas (Lietuvos metraščiai) ir religinio pobūdžio raštus. Nuo pastarųjų ir prasidėjo lietuviška spauda.

Pirmasis Lietuvos Statutas (1529) – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisynas. Autentiškas tekstas neišliko. Jis sklido rankraštiniais nuorašais originalo, t.y. senąja LDK kanceliarine slavų, kalba arba lotyniškais ar lenkiškais vertimais. Visi jie turi esminių teksto skirtumų. Vieno iš nuorašų puslapis

Norminimas, kalbos norma – tai tarties, rašybos, gramatinių formų vartojimo taisyklės, kuriomis remiasi konkrečios visuomenės kalbos praktika ir kurios laikomos literatūrinės (arba bendrinės) kalbos pagrindu. Kalbos normų formavimas kaip tik ir vadinamas kalbos norminimu; šis procesas prasideda tam tikromis socialinėmis-kultūrinėmis sąlygomis; ilgainiui normos keičiasi. Tačiau kiekvienu konkrečiu laiku žodynais, gramatikomis, autoritetingų žmonių kalbėjimo bei rašymo būdais ir panašiomis priemonėmis siekiama vienodinti kalbą (tarkim, norint prabilti tuo pat metu į kelių tarmių ar skirtingų luomų atstovus, reikia rasti tokį kalbėjimo būdą, kad būtų visiems suprantama). Modernioje poetinėje kūryboje kalbos norma neretai sąmoningai pažeidžiama.

Komunikacija (lotyniškai *communicatio* – pranešimas) – veiksmas, kurio metu perduodama ar gaunama informacija; keitimasis mintimis, patyrimu, išgyvenimais. Egzistuoja įvairios komunikacijos rūšys: pokalbis, knyga, televizija, į jūrą įmestas butelis su pranešimu ir t.t.

Klausimai ir užduotys:

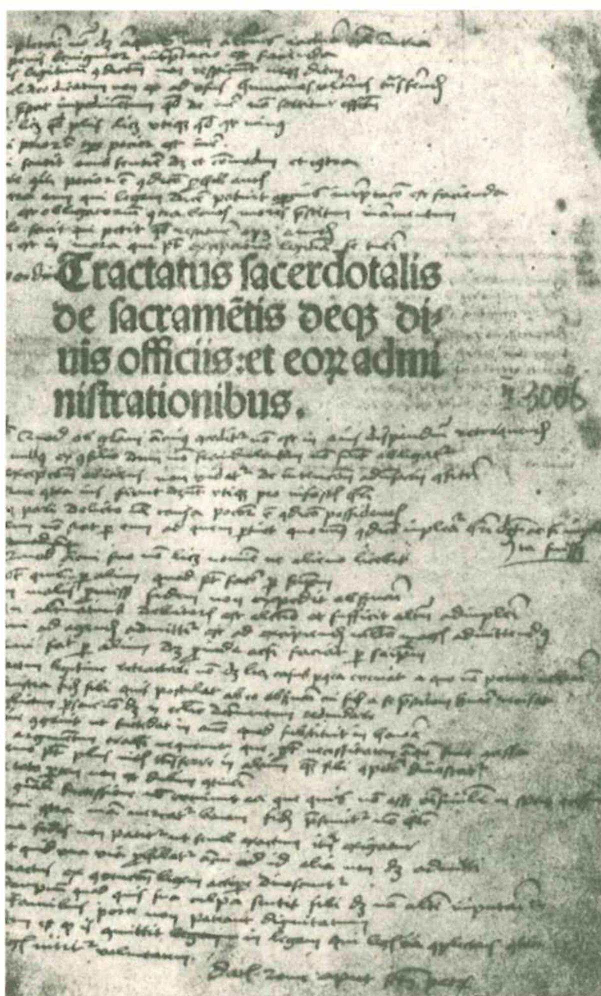
1. Kodėl Justino Marcinkevičiaus drama *Mindaugas* prasideda *baltojo* ir *juodojo* metraštininkų ginču?

2. Kuo remiasi skirtingas kiekvieno iš metraštininkų požiūris į tuos pačius istorinius įvykius?

2. Pirmieji raštai lietuvių kalba

Raštai lietuvių kalba turėjo atsirasti XIV amžiaus pabaigoje, priėmus krikščionybę, bet originalių lietuviškų tekstų ar vertimų būta labai nedaug, tik patys reikalingiausi tikybiniai tekstai. Vargu ar XV amžiuje jų žymiai padaugėjo. Taip manyti duoda pagrindo lyginimas su išlikusiais lenkiškais raštais: nors lenkai krikščionybę priėmė daug anksčiau, X amžiaus antrojoje pusėje, bet lenkiškų tekstų iš vidurinių amžių yra nepaprastai maža. XVI amžiuje situacija keičiasi; Lietuvos vienuolynų pamokslininkai, parapijų bažnyčių vikarai ir mokytojai, vartoję lietuvių kalbą, negalėjo kiekvieną kartą žodžiu versti į lietuvių kalbą religinių apeigų tekstus, jiems reikėjo ar patiems pasiruošti, ar nusirašyti reikalingiausius evangelijų tekstus, katekizmą, svarbesnius pamokslus ir t.t.

Pastaba: Kai maldos ar Šventojo Rašto žodžiai laisvai kaitaliojami, tampa nebeaišku, ar jie iš tiesų šventi. XVII amžiaus oficialiame Prūsijos valdžios rašte apie Bažnyčios padėtį labai pasigendama lietuviško Biblijos vertimo: „Juk jeigu neturėtume dievoto Lutherio vokiškos Biblijos, pamoksluose dažnai atsirastų keistų ir nevienodų posakių *versiones* (vertimų) bei daug netikrumo, todėl klausytojai negalėtų nei susigaudyti, nei tikrai žinoti, kurie posakiai ar žodžiai yra Šventos Dvasios, o kurie ne, ir mažai tegalėtų susišelpti nusiraminimui vargo ar mirties atvejais. Baugu, kad taip pat ar net daug blogiau neatsitiktų ir lietuvių kalboje, kai nėr spausdintos Biblijos, todėl būtinai reikia šito išvengti."

Tractatus sacerdotalis de sacramētis deqȝ diuinis officiis:et eoꝝ administrationibus.

Pirmasis lietuviškas tekstas – poteriai, – įrašytas XVI amžiaus pradžios knygos paskutiniame puslapyje

Lietuvių kalbos, religinių raštų kalbos norminimo procesas Lietuvoje aiškiai užtruko. Tai rodo pirmas iki šiol rastas rankraštinis lietuviškas tekstas – malda „Tėve mūsų", – datuojamas XVI amžiaus pirmu ketvirčiu. Iš jame likusių paties autoriaus darytų pataisymų matyti, „kad rankraštinis tekstas buvo nurašytas ne nuo kokio nors spausdinto lietuviško teksto, be to, kad jo įrašymo metu dar nebuvo tvirčiau nusistovėjusios atskiros lietuviškų poterių formulės" (Jurgis Lebedys).

Knygų spausdinimas Lietuvoje apskritai vėlavo (Gutenbergas spaudą išrado XV amžiaus viduryje), rankraštinių knygų epocha užsitęsė: Lietuvos metraščiai, du pirmieji Lietuvos Statutai plito rankraštiniais nuorašais, o Lietuvoje rašoma lotyniška poezija buvo spausdinama užsienyje. Pirmąją spaustuvę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – 1522 metais Vilniuje – įkūrė Franciskas Skoryna, bet ji veikė tik kelerius metus.

Spaudos įsigalėjimą Lietuvoje ir pirmųjų lietuviškų knygų atsiradimą pagreitino religinis reformacijos judėjimas.

Pastaba: Į kiekvieną, net ir šventu laikomą, tekstą galima žvelgti iš kelių pusių. Religinės bendruomenės savo reikmėms paprastai naudoja jų dvasinės vyresnybės patvirtintus tekstus (šis patvirtinimas vadinamas **kanonizacija**), bet kadangi bendrinės kalbos normos ilgainiui keičiasi, vertimai daugeliu atvejų yra taisomi ir iš naujo kanonizuojami. Lygiai taip pat gali skirtis, pavyzdžiui, vienalaikiai lietuviški katalikų ir protestantų Šventojo Rašto vertimo variantai. Šiuo metu kai kuriose šalyse, kur greta egzistuoja katalikiškos ir protestantiškos bendruomenės, bandoma parengti bendrą – visiems priimtiną – Biblijos vertimo variantą.

Rankraštinis XVI amžiaus maldos tekstas (rašyba sudabartinta)	**Kanonizuotas XX amžiaus antrosios pusės maldos tekstas**
Tėve mūsų, kuris esi danguosu,	*Tėve mūsų, kuris esi danguje!*
švęskisi vardas tavo,	*Teesie Šventas Tavo vardas,*
ateiki tavo karalystė,	*teateinie Tavo karalystė,*
būki tavo valia kaip danguj,	*teesie Tavo valia, kaip danguje,*
teip ir žemėj.	*taip ir žemėje.*
Duoną mūsų visų dienų	*Kasdienės mūsų duonos*
duoki mumus nū ir	*duok mums šiandien ir*
atleiski mums mūsų kaltes,	*atleisk mums mūsų kaltes,*
kaip ir mes atleidžiame	*kaip ir mes atleidžiame*
mūsų kaltiemus,	*savo kaltininkams.*
neveski mūsų žalonu[1]*,*	*Ir neleisk mūsų gundyti,*
ale mus gelbėki nuogi viso pikto.	*bet gelbėk mus nuo pikto.*
Amen.	*Amen.*

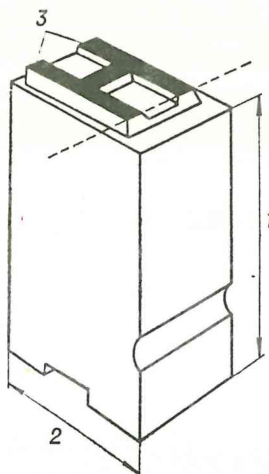
[1] Į žalą? į pagundą? į pragaištį?

Klausimai ir užduotys:

Tekstų lyginimas rodo, kad poteriai skiriasi tik kalbine raiška. Kurios maldos frazės ir žodžiai abiejuose tekstuose sutampa?

Johannas Gutenbergas (apie 1399–1468) – spaudos išradėjas

Spaudmens (literos) elementai:
1 – aukštis,
2 – plotis, arba kegelis,
3 – spaudos akelė (raidė)

Gutenbergo laikų spaustuvės vaizdas:
kairėje – renkamos raidės, gilumoje – metalinė forma tepama dažais,
dešinėje – spaudžiama, priešakiniame plane – knyga įrišama

Vadinamoji 42 eilučių Biblija, *išspausdinta Gutenbergo 1452–1455(?) metais, apipavidalinta 1456-aisiais, naudojant rankraštinės knygos puošybos elementus. Spausdindavo tik tekstą, o inicialams (pirmosioms raidėms) palikdavo tuščias vietas, kurias vėliau ranka užpildydavo dailininkas kaligrafas. Vienos iš pirmųjų spausdintų knygų tiražas buvo apie 200 egzempliorių*

3. Reformacija Vokietijoje

Reformacijos sąjūdis, kurį idėjiškai pagrindė humanizmas*, kilo Vokietijoje XVI amžiaus pradžioje. Jį pradėjo Martinas Lutheris (Liuteris, 1483–1546), vienuolis, kunigas, Vitenbergo universiteto filosofijos ir teologijos profesorius. 1517 metais paskelbtomis devyniasdešimt penkiomis savo tezėmis ir kitais raštais jis griežtai pasisakė prieš Popiežių, Bažnyčios organizaciją, kai kurias dogmas, indulgencijų pardavinėjimą, šventųjų garbinimą, kunigų celibatą, vienuolystę ir kt. Lutheris siūlė atgaivinti ankstyvąją krikščionybę be sudėtingos hierarchijos, puošnaus kulto, feodalinės žemėvaldos. Nutraukęs ryšius su katalikų Bažnyčia, Lutheris iškėlė Biblijos reikšmę, paskelbė ją pagrindiniu krikščionių tikėjimo šaltiniu bei autoritetu ir vėliau pats išvertė į vokiečių kalbą, siekdamas padaryti prieinamą plačiosioms masėms. Jis pripažino žmogaus protui teisę aiškinti

Humanizmas – Renesanso epochos pasaulėžiūra, pabrėžianti žmogaus vertingumą, jo proto galimybes, aukštinanti antikos kalbas ir kultūrą.

Martinas Lutheris. Luco Cranacho (Luko Kranacho) Vyresniojo tapytas portretas. 1529

Šventąjį Raštą, daug dėmesio skyrė tiksliam teksto supratimui ir teigė, kad religiniuose ginčuose svariausias argumentas esti Biblijos žodis. Lutheris rėmėsi ankstesniais vokiečių humanistų darbais ir Šventąjį Raštą vertė iš originalo – Senąjį Testamentą iš senosios žydų (hebrajų) kalbos, o Naująjį Testamentą iš graikų. Šis vertimas buvo labai populiarus dėl savo kalbinės raiškos, kurioje derinosi tikslumas ir liaudiška kalbėjimo maniera. Pasak Lutherio, norint būti suprastam, reikia prabilti į žmones jų kalba. Reformacijos veikėjai apskritai daug dėmesio skyrė liaudžiai suprantamos kalbos vartojimui religinėje praktikoje, siekė, kad pamaldos vyktų ne lotynų, o nacionaline kalba.

Kunigaikštis Albrechtas Branderburgietis (1490–1568), kurio lėšomis išspausdinta pirmoji lietuviška knyga ir vienintelės trys prūsiškos knygos

4. Rytų Prūsija

1525 metais paskutinis Kryžiuočių ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis paskelbė Prūsiją pasaulietine valstybe. Per porą metų jis įvedė protestantizmą kaip oficialią valstybės religiją. Buvo reikalaujama, kad Prūsijos bažnyčiose pamokslai būtų sakomi žmonių gimtąja kalba. Kadangi šalyje gyveno ir vokiečių kolonizuotų prūsų palikuonių bei nemaža lietuvių – ši teritorija vadinama Rytų Prūsija arba Mažąja Lietuva, – žadėta rūpintis ir jų kalbomis. Tuo metu Prūsija politiškai priklausė nuo Lenkijos, palaikė neblogus santykius su Lietuva. Norėdamas atsikratyti šios priklausomybės ir išplėsti savo politinę įtaką, kunigaikštis Albrechtas rėmė reformacijos judėjimą Lietuvoje ir Lenkijoje, telkė ir globojo šviesuolius, rūpinosi rengti tokius lietuvių kunigus, kurie galėtų dirbti ne tik Prūsijoje, bet ir Lietuvoje. 1544 metais jis įkūrė Karaliaučiaus universitetą, kurį garsino ir Lietuvoje. Norint skelbti Dievo žodį žmonėms suprantama kalba, kilo reikalas parūpinti ir literatūros tikintiesiems. Albrechto iniciatyva atsirado prūsų Katekizmas (1545), skirtas dar išlikusiems prūsams, imtas rengti lietuviškas, nors lietuvių kalba ir nelaikyta visiškai skirtinga nuo prūsų.

Kunigaikštis Albrechtas po truputį subūrė veiklių Lietuvos šviesuolių grupę, sudarė sąlygas jiems dirbti.

Pirmasis prūsų Katekizmas (1545)

Catechismus
in preüßnischer
sprach\ gecorri=
giret vnd da=
gegen das
deüdsche.
1. 5. 4 5.

5. Reformacijos judėjimas Lietuvoje

Jogaila (apie 1351–1434), Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius

Reformacijos judėjimas Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę pasiekė netrukus po jo atsiradimo Vokietijoje. Reformacija, davusi pradžią naujai krikščionybės krypčiai protestantizmui, kaip visuomeninis judėjimas plito Lietuvoje apie šimtmetį ir paveikė ne tik žmonių pažiūras, bet ir ekonomiką, politiką. Norint paaiškinti šio judėjimo populiarumą ir vėlesnę kontrreformacijos pergalę Lietuvoje, būtina priminti keletą istorijos faktų.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai galinga pagoniška lietuvių valstybė, valdanti ir plačias rytų slavų stačiatikių teritorijas, – katalikų tikėjimą priima labai vėlai, tik XIV amžiaus pabaigoje. Tuo metu ji kariauja ilgus ir sekinančius karus vakaruose su Kryžiuočių ordinu, o rytuose su vis stiprėjančia Maskvos kunigaikštyste ir todėl yra priversta siekti Lenkijos paramos. Abiejų valstybių suartėjimas prasideda Lenkijos karaliumi išrinkus Lietuvos didįjį kunigaikštį Jogailą, kuris 1387 metais Lietuvą apkrikštija. Politinė dviejų šalių sąjunga netrunka peraugti į artimą kultūrinį bendravimą, lenkiško Europos kultūros varianto plitimą tarp Lietuvos bajorų, kuris lemia lenkų kalbos populiarumą (XVI amžiuje ji įsivyrauja kaip administracinė LDK kalba). Natūraliai kyla Lietuvos diduomenės pasipriešinimas. Viena jo formų – apsišvietusių didikų šeimų palankumas reformacijai, nes pastarosios kova prieš katalikybę atliepia LDK mėginimus atsiriboti nuo Lenkijos.

Reformacijai prasidėjus, Lietuvoje jau plito Renesanso idėjos, buvo kuriama pasaulietinė literatūra – metraščiai, poezija, – tačiau visa tai daroma ne lietuvių kalba. Krikščionybė Lietuvos gyventojus, ypač žemuosius sluoksnius, buvo dar palyginti mažai palietusi, tad protestantizmas turėjo dar vieną rimtą argumentą prieš nesėkmingai katalikybę platinusius daugiausia lenkų dvasininkus.

Reformacijai plisti taip pat padėjo Lietuvoje vyravusi gana savita religinės tolerancijos atmosfera. Tai buvo dar pagonybės laikų tradicija, kai Lietuvos kunigaikščiai, pasiųsti valdyti slavų miestų, priimdavo stačiatikių tikėjimą, bet būdavo pasirengę grįžti į pagonybę, kai atsidurs namie. Kita vertus, po krikšto valstybiniai Lietuvos interesai vertė toleruoti stačiatikius, nes jie su katalikais dalyvavo įvairiose valstybės valdymo instancijose; šis pakantus požiūris į kitatikius reformacijos metu imtas taikyti ir protestantams.

Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis jau nuo 1520 metų pradeda leisti ediktus*, draudžiančius Lenkijoje platinti protestantų raštus ir studijuoti Vitenbergo universitete. Nuo 1535-ųjų tie įsakai įgyja galią ir LDK. Vis dėlto čia religinės kovos – dažniau gal diskusijos – bent jau apie amžiaus vidurį vyksta palyginti taikiai, nes protestantai turi stiprių ir įtakingų globėjų – Radvilų ir kitų LDK didikų gimines. O 1563 metais Vilniaus seimas anksčiau negu Lenkijoje priima privilegiją*, suteikiančią kulto laisvę visiems be išimties tikėjimams. Maždaug tuo metu Lietuva tampa pačių radikaliausių reformacijos krypčių* židiniu Europoje.

Reformacija pažadino Lietuvą iš kultūrinio sąstingio, brandino jos visuomeninę mintį, suaktyvino tautinę raštiją, kultūrinei veiklai paskatino savo priešininkus katalikus, priartino Lietuvą prie Europos. Galima didžiuotis, kad antrojoje XVI amžiaus pusėje Lietuva ir politiniu, ir religiniu atžvilgiu kuriam laikui tampa krikščioniškosios Europos liberalumo*, pažangiausios religinės minties centru ir trumpam savo politine kultūra pralenkia Vakarų Europą (Vytautas Kavolis).

Ediktas (lotyniškai *edictum* – įsakymas, paskelbimas) – karaliaus ar imperatoriaus įsakymas, nustatantis tam tikras taisykles.

Privilegija – raštas, kuriuo suteikiama kokia išimtinė teisė ar lengvata asmeniui, žmonių grupei, luomui, miestui ar kt.

Liberalumas (lotyniškai *liberalis* – laisvas) – tai pažiūros, kai pripažįstama nuomonių įvairovė, skatinamas dialogas tarp skirtingų pozicijų.

Vilniaus Žemutinė pilis. K. Račinskio litografija (1832)

Žygimantas Augustas (1520–1572) – didysis Lietuvos kunigaikštis ir Lenkijos karalius, paskutinis iš Gediminaičių dinastijos. Jam valdant, labiau negu bet kada Lietuvoje ir Lenkijoje išsiplėtė reformacinis judėjimas, kuriam jis nesipriešino, ir tik į valdymo pabaigą ėmė remti katalikus ir netrukdė jiems kovoti su reformacija

Bona Sforza (1494–1557) – didžioji Lietuvos kunigaikštienė ir Lenkijos karalienė, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Žygimanto Augusto motina. Atvykusi iš Italijos, kur gavo gerą pasaulietinį išsilavinimą, karalienė Bona Sforza darė didelę įtaką krašto kultūrai ir ekonominiam gyvenimui

Viena iš **radikaliosios reformacijos krypčių** (radikalas – ryžtingų veiksmų šalininkas) buvo vadinama „Lietuvos broliais". Štai kaip apie „Lietuvos brolius" rašyta 1567 metais išleistoje juos smerkiančioje B. Herbesto knygelėje: „Vietoj pamokslo jie naujakrikštų papročiu pranašauja, tai yra aiškina Dievą įžeidžiančius savo sapnus ir regėjimus, skelbia daugpatystę, turto bendrumą, nepagarbą valdžiai, teismams ir luomams [...], valdiniai, rašydami ponams ir urėdams, vadina juos broliais, skelbia luomų sulyginimą ir nesiskaitymą su valdžia; per Viešpaties vakarienę [t.y. mišias] vienoje gretoje sėdi ponas ir baudžiauninkas; prasti ir nemokyti žmonės atlieka šventas apeigas, savo supratimu leidžia nuostatus ir daug nedoro prieš valdžią drįsta pasakyti. Čia, Vilniuje, svarstoma, ar gali būti prileidžiami prie Viešpaties vakarienės tie, kurie nepaleidžia į laisvę savo valstiečių... Jų bažnyčioje nieko nėra, tik karčemos stalas viduryje. Kapais jie nesirūpina. Vedybomis, laidotuvėmis ir visais šventais dalykais jie didžiai papiktina ir paniekina religiją. Jeigu jie čia ir toliau viešpataus, tai ne tik sklis įvairūs kenksmingi mokymai, bet reikia bijoti net ir maišto."

Istorikui nuolatos kyla klausimas, kodėl būtent tuo, o ne kitu metu kultūra ima energingai atsinaujinti, kodėl būtent tuomet iškyla ryškios asmenybės, paliekančios savo minties ir darbų pėdsakus. Aptariamasis Lietuvos kultūros pakilimas galėtų būti aiškinamas pabrėžiant keletą dešimtmečių tarp skirtingų

Brastos Biblijos *(1563) Naujojo Testamento titulinis puslapis. Knygą lenkų kalba išleido Mikalojus Radvila Juodasis savo spaustuvėje, įkurtoje Brastoje*

Bazelis – miestas Šveicarijoje, XV ir XVI amžiais garsėjęs knygų leidyba.

Paskvilis (pagal vienos Romos statulos pavadinimą – itališkai *Pasquillo,* – ant kurios buvo užrašytos satyros) – nedidelis plūstamo pobūdžio rašinys, ką nors piktai išjuokiantis, niekinantis, šmeižiantis.

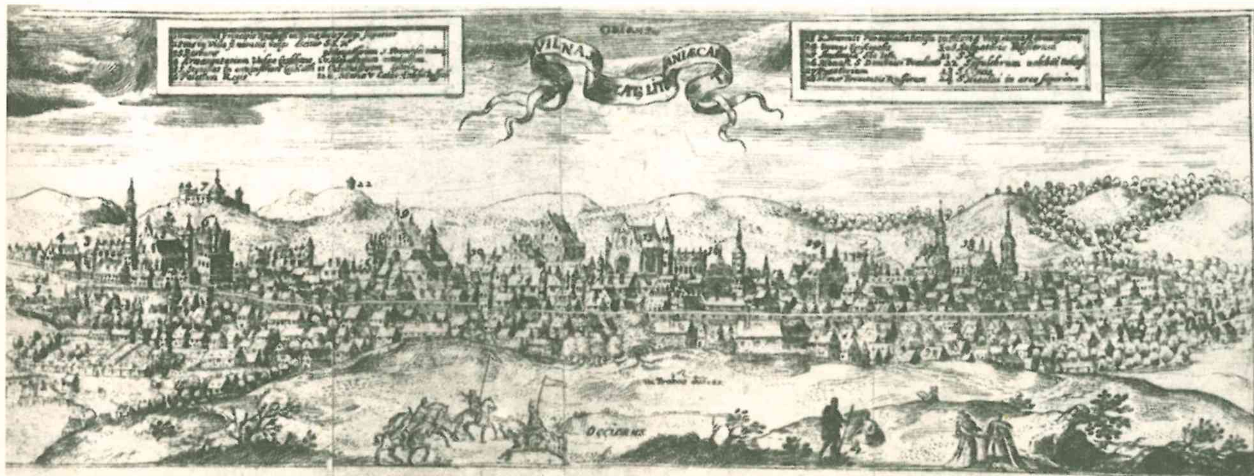
konfesijų vykusį dialogą, kuris žadino diskusijoje ar netgi varžybose dalyvaujančiųjų pusių kultūrines iniciatyvas. Tačiau reikia nepamiršti, jog XVI amžiaus Vilniuje ne tik kryžiuojasi protestantų ir katalikų mintys, čia greta gyvena skirtingų, tarpusavyje konkuruojančių, bet ir bendraujančių tautų bei religijų žmonės, taigi LDK sostinė tampa taip pat svarbiu slavų bei žydų kultūros židiniu. 1522 ir 1525 metais Vilniuje išspausdina savo knygas protestantizmui artimų pažiūrų minėtasis baltarusis Franciskas Skoryna. Čia randa prieglobstį garsusis rusų spaustuvininkas Ivanas Fiodorovas, pabėgęs iš Maskvos, kai minia, sukurstyta vienuolių knygų perrašinėtojų, išsigandusių konkurencijos, sudaužė jo spaustuvę. Per trumpą laiką Vilnius tampa antruoju Bazeliu*, kur spaustuvininkai varžosi vienas su kitu, leisdami įvairiomis kalbomis veikalus, skelbiančius prieštaringiausius įsitikinimus. Nuomonių įvairovė tiesiog stebinanti: greta katalikų savo veiklą labai išplečia reformatai, stačiatikių vienuoliai turi nuosavą spaustuvę ir leidžia paskvilius*, nukreiptus prieš katalikybę; nepamirškime, kad Vilniuje dar gyvena ir islamo išpažinėjai totoriai bei savo religiją turintys karaimai.

Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565) – vienas žymiausių ir įtakingiausių Lietuvos didikų, gynęs LDK savarankiškumą, globojęs protestantus

Vis dėlto XVI amžiaus pabaigoje kontrreformacija ima viršų, nes išlaikyti Lietuvą katalikišką ir stiprinti valstybinę uniją labai suinteresuota Lenkija. Kovai su reformacija vyskupas Protasevičius pakviečia į Lietuvą Jėzuitų ordiną. Jėzuitai ima kurti savąją aukštesniojo mokymo sistemą, įsteigia kolegiją, kuriai

Vilniaus panorama. Tomo Makovskio graviūros (1600) fragmentas

Postilla
CATHOLICKA.
Tái est:
Iszguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir szwentes per wissus metus.
Per Kúnigá MIKALOIV DAVKSZA Kanonika Médniku/ iß lėkißko pergúldita.
Su walá ir dalâidimu wireusiuju.
W Wilniui/
Drukârnioi Akadêmios SOCIETATIS IESV. A.D. 1599.

Mikalojus Daukša Postilė* *(1599). Viena pirmųjų lietuviškų knygų Didžiojoje Lietuvoje. Šio titulinio puslapio su renesansine triumfo arka klišė buvo panaudota ir spausdinant pirmąją Rusijoje publikuotą Ivano Fiodorovo knygą* Apostolas *(1564) bei reformatų* Lietuvišką postilę *(1600). Taigi ta pati knygos apipavidalinimo forma, keičiant tik joje įrašytą tekstą, panaudota spausdinant Vilniuje kelių konfesijų religines knygas*

Postilė (lot. *postilla* < *post illa (verba)* – po tų žodžių) – populiarus Biblijos temų išdėstymas atskirais klausimais; pamokslų rinkinys Biblijos temomis.

Klausimai ir užduotys:

Kur šiandien Lietuvoje yra išlikusios protestantų bendruomenės?

1579 metais suteikiamas akademijos statusas. Kontrreformacijos sėkmę lėmė ir tai, kad reformacija Lietuvoje buvo labiau palietusi aukštuosius visuomenės sluoksnius ir daug kas priklausė nuo vieno ar kito didiko valios. Tačiau net ir galutinai išstumti iš valstybinės arenos protestantai galėjo toliau gyvuoti atskirų didikų valdose. Šios religinės salos išliko ir iki mūsų laikų.

ARTIFICES DIGITI SCRIPSERVNT FRONTIS HONOREM: SCRIPTA ANIMVM, FORTEM FORTIA FACTA MANVM.

Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616) – LDK didikų Radvilų giminės atstovas, iš protestantizmo perėjęs į katalikybę. 1601 metais išleista plačiai žinoma jo knyga Kelionė į Jeruzalę, *tapusi to laiko Europos bestseleriu*

Nuo Lietuvos krikšto jau buvo praėję daugiau kaip pusantro šimto metų, tačiau valstiečių religinis išprusimas dar buvo labai menkas; lenkų dvasininkija įvedė katalikybę mažai domėdamasi, koks yra žmonių tikėjimas. Šalyje savotiškai taikiai sugyveno dvi religijos. Aukšti valstybės pareigūnai ir diduomenė oficialiai pripažino krikščionių Dievą, bet tai anaiptol netrukdė valstiečiams garbinti pagoniškas dievybes, vadinamuosius „naminius dievus". Protestantų pastangos leisti lietuviškas knygas, skelbti Kristaus mokymą prastuomenei gimtąja kalba skatino ir katalikus labiau domėtis valstiečių tikėjimu. Vis dėlto oficialioji religija, kad ir kaip atkakliai stengėsi jėzuitai, lėtai skynėsi kelią į kaimą (jėzuitų liudijimai rodo, kad ir XVIII amžiuje „namų" pagonybė buvo dar labai gyva). Pradėjus plisti reformacijai, taigi kilus religinei sumaiščiai, valstiečiai mieliau ir gana atvirai grįždavo prie senojo pagoniško tikėjimo, negu laikydavosi katalikybės ar priimdavo protestantizmą. Štai kaip vyskupas Merkelis Giedraitis (apie 1536–1609) atsiliepia apie to meto padėtį Lietuvos kaime:

> Labai didelėje mano vyskupystės dalyje nėra nė vieno žmogaus, kuris bent kartą gyvenime būtų priėjęs prie išpažinties ir komunijos, nė vieno, kuris poterius ir persižegnoti mokėtų, nė vieno, kuris bent kiek nusimanytų tikybos dalykuose. Jie pasitenkina šiuo: mes ne liuteronai, penktadieniais mėsos nevalgome. Žmonės visur tebeaukoja Perkūnui, garbina žalčius, namų globėjus, ąžuolus, liepas laiko šventais ir neša aukas jiems – vištas, medų, sūrius, o susirgę ar kitu atveju kelia vaišes mirusiųjų vėlėm ir daug panašių nuostabių dalykų per nuodėmę nelaiko.

Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (1504–1579)

Reformacijos judėjime dalyvavo visas būrys apsišvietusių lietuvių, iš kurių ypač išsiskiria Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio figūros. Juos abu galima laikyti Mažvydo pirmtakais.

6. Abraomas Kulvietis

Abraomas Kulvietis buvo vienas pirmųjų lietuvių inteligentų. Jis gimė apie 1510 metus, 1528-aisiais įstojo į Krokuvos akademiją, vėliau studijavo Vakarų Europos universitetuose, o Vitenbergo universitete mokėsi pas Lutherio bendramintį Melanchtoną; garsėjo kaip puikus senųjų kalbų (lotynų, graikų, hebrajų) mokovas. Italijoje gavo teisių daktaro laipsnį. Grįžo į Lietuvą 1538 metais labai palankiu laiku, nes tuomet Vilniuje gyveno ir jaunasis Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas, ir jo motina karalienė Bona, kuri siekė vaidinti Lietuvos kultūrintojos vaidmenį. Kulvietis karalienei Bonai padarė labai gerą įspūdį savo humanistiniu išsilavinimu, ir ji padėjo jam 1539 metais įkurti mokyklą. Tuo metu jaunuoliai vykdavo mokytis į Europos universitetus ir reikėdavo paruošti juos aukštosioms studijoms, kurios vyko lotynų kalba. Taigi Kulviečio kolegija buvo pirmoji aukštesniojo tipo mokykla Lietuvoje ir turėjo gana didelį pasisekimą. Joje mokėsi apie 60 jaunuolių iš bajorų ir miestiečių šeimų.

Atrodo, kad Kulvietis norėjo Lietuvoje suvaidinti panašų vaidmenį, kokį vokiečių kraštuose suvaidino Lutheris. Kunigaikščio Albrechto ir karalienės Bonos rekomenduotas, dar oficialiai būdamas katalikų kunigas, Kulvietis buvo paskirtas Vilniaus vokiečiams priklausiusios Šv. Onos bažnyčios pamokslininku. Ir čia iš sakyklos jis iš karto pradėjo skelbti protestantų idėjas, ypač puldamas katalikų dvasininkiją. Tuščiai karalienė Bona stengėsi suvaldyti jo reformatorišką uolumą, ypač patardama neliesti kunigų ir vienuolių. Kulvietis jos patarimų nepaisė. Šiais pamokslais jis prieš save ir savo šalininkus sukėlė aukštesniąją katalikų dvasininkiją. Kol užtarėja buvo Vilniuje, Kulvietis jautėsi saugus, tačiau 1542 metų gegužės mėnesį Bonai išvykus, Kulvietis neteko globos. Tų metų pavasarį (gegužės 19 dieną) Vilniaus vyskupo Povilo Algimanto Alšėniškio išreikalautame karaliaus edikte pasakyta, kad būsią persekiojami visi naujo mokslo skleidėjai Lietuvoje. Dažnai teigiama, jog būtent dėl šio įsako Kulvietis, Rapolionis ir kiti protestantizmo skleidėjai turėjo pasitraukti į Karaliaučių, tačiau kai kurie faktai prieštarauja šiai nuomonei; tarkim, žinoma, kad Rapolionis jau kovo 22 dieną buvo imatrikuliuotas* Vitenbergo universitete.

Viename savo laiške kunigaikščiui Albrechtui karalienė Bona sako, kad dar prieš išvykdama ji patarusi Kulviečiui kartu

Melanchtonas (1497–1560) – vokiečių reformatas, Lutherio bendramintis

Imatrikuliuoti (lotyniškai *matricula* – sąrašas) – įtraukti į sąrašą, šiuo atveju – į universiteto studentų sąrašą.

Karaliaučius, miesto panorama ir katedra, XVII amžius

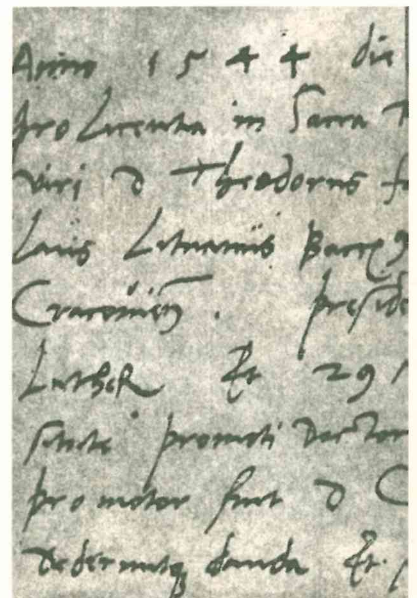
su savo artimaisiais padėjėjais pasitraukti į saugesnę vietą, kur negrėstų suėmimas. Taigi greičiausiai dar prieš paskelbiant ediktą Kulvietis slapta išvyko į Prūsiją (tiesa, po poros metų jis ir jo draugai jau galėjo sugrįžti į Lietuvą). Karaliaučiuje Kulvietis tampa kunigaikščio Albrechto patarėju, o netrukus – parengiamosios mokyklos, kurią buvo planuojama perorganizuoti į universitetą, vicerektoriumi. Kai 1544 metais tos mokyklos pagrindu buvo įsteigtas Karaliaučiaus universitetas, Kulviečiui pavesta graikų kalbos katedra, be to, jis dėstė ir hebrajų kalbos gramatiką bei komentavo Dovydo psalmes*. Susilpnėjus protestantų persekiojimams Lietuvoje, Kulvietis 1545 metų pradžioje trumpam nuskubėjo į Vilnių ir čia su aistra stojo į tikybinius ginčus, tačiau jo sveikata ūmai pablogėjo ir 1545 metų birželio 6 dieną jis mirė savo tėviškėje Kulvoje.

Psalmė (graikiškai *psalmos* – giesmė) – liturginė judėjų, vėliau krikščionių religinė giesmė. Psalmynas yra Šventojo Rašto dalis.

7. Stanislovas Rapolionis

Apie vieną žymiausių XVI amžiaus pirmosios pusės lietuvių kultūros veikėjų Stanislovą Rapolionį (lotyniška pavardės forma *Rapagellanus*) nedaug teišliko žinių. Gimė jis XVI amžiaus pradžioje netoli Eišiškių, nuo 1528 metų mokėsi Krokuvos universitete, 1542–1544 kunigaikščio Albrechto remiamas studijavo Vitenberge. „Atvykusiam, atrodo, su gana aiškiu tikslu (gauti daktaro laipsnį) Rapolioniui daugiausia laiko užėmė Biblijos studijos (tekstų nagrinėjimas ir komentavimas). Be to, būsimieji teologai buvo mokomi logikos ir filosofijos, matematikos ir istorijos, o ypač retorikos. Biblijos kalbų (graikų ir hebrajų), taip pat lotynų kalbos mokymas buvo siejamas su senųjų autorių tekstų skaitymu ir nagrinėjimu. Teologijos fakultete ypač daug dėmesio buvo skiriama įvairiems disputams. Būsimieji teologai turėjo mokėti bet kokioje auditorijoje apginti savo tikybą. Disputantų kalbos buvo vertinamos kaip savotiškas tikėjimo išpažinimas, jo įtvirtinimas“ (Juozas Tumelis).

1544 metų pavasarį Rapolionis apgynė doktorato tezes apie atgailą. Viešame dispute dalyvavo Lutheris, kuris pasakė įžanginę kalbą, ir Melanchtonas. Naujajam daktarui buvo įteikti

Stanislovo Rapolionio faksimilinio darbų puslapio fragmentas

skiriamieji ženklai: daktaro kepuraitė, aukso žiedas ir knyga. Vaišėse (tuomet vadintose Aristotelio puota) dalyvaudavę visi susirinkusieji. Netrukus Rapolionis išvyksta į Karaliaučių, kur jo nekantriai laukia kunigaikštis Albrechtas. Laiške pastarajam Melanchtonas taip apibūdina Rapolionį: „Girdėjau jį viešai disputuojant; jo svarstymai labai patiko ir daktarui Lutheriui, ir kitiems. Dar dažniau esu pats su juo kalbėjęsis daugeliu krikščioniško mokslo klausimų; mačiau ir jo raštus bei įsitikinau, kad jis teisingai suvokia bažnyčios mokslą, geba puikiai kalbėti ir išdėstyti tai, ką mano. Jis yra garbingas ir doras žmogus." Karaliaučiaus universitete daugiausia dėmesio buvo skiriama teologijos dėstymui. Teologijos katedra kaip tik ir buvo pavesta Rapolioniui, kuriam paskirtas ir pats didžiausias atlyginimas. Universitete Rapolionis aiškino Šventąjį Raštą, disputavo, be to, manoma, dar dėstė hebrajų kalbą, rūpinosi profesūros santarve. Savo paskaitomis jis įgijo didelį populiarumą ne tik universitete, bet ir mieste. Universiteto rektorius rašė laiške Melanchtonui, jog Rapolionis „buvo taip pasirengęs ir išsitobulinęs savo kalbėjimo meną, kad ištisą kalbą sakydavo tarsi deklamuodamas". Jo paskaitose bei disputuose dažnai lankydavęsis ir kunigaikštis Albrechtas, turėjęs polinkį į teologiją ir didžiai gerbęs Rapolionį. Deja, Rapolionio profesoriavimas truko labai trumpai, 1545 metų gegužės 13 dieną staiga sunegalavęs jis mirė. Laidotuvių būta labai iškilmingų. Rapolionis, be abejonės, buvo vienas veikliausių ir labiausiai apsišvietusių Karaliaučiaus universiteto profesorių. Mažvydo–Vilento Giesmyno antrojoje dalyje išspausdinta viena jo išversta giesmė. Yra žinių, kad Rapolionis buvo pradėjęs versti į lietuvių kalbą Bibliją.

Jurgis Sabinas (1508–1560) – pirmasis Karaliaučiaus universiteto rektorius

Vokiečių kultūros istorikas Paulius Tschackertas (Čakertas, 1848–1911) taip aprašo Rapolionio mirtį: „Jo gyvenimo pabaiga buvo „palaiminga", nes jis sirgo vos keletą dienų. Jau rytojaus, Dangun žengimo šventės, dieną jį palaidojo; prieš vidurdienį suskambo varpai; prie namų, kur buvo pašarvotas, susirinko daug žmonių; iš pilies atvyko pats hercogas [t.y. kunigaikštis Albrechtas] dalyvauti laidotuvių eisenoje. [...] Eisena pajudėjo į katedrą. Čia lavonas buvo nuleistas; Brismanas pasakė atsisveikinimo žodį; o hercogas sutiko, kad mirusysis būtų palaidotas šalia jo kriptos. [...] Hercogas iš visų Karaliaučiaus profesorių labiausiai mylėjo Rapolionį."

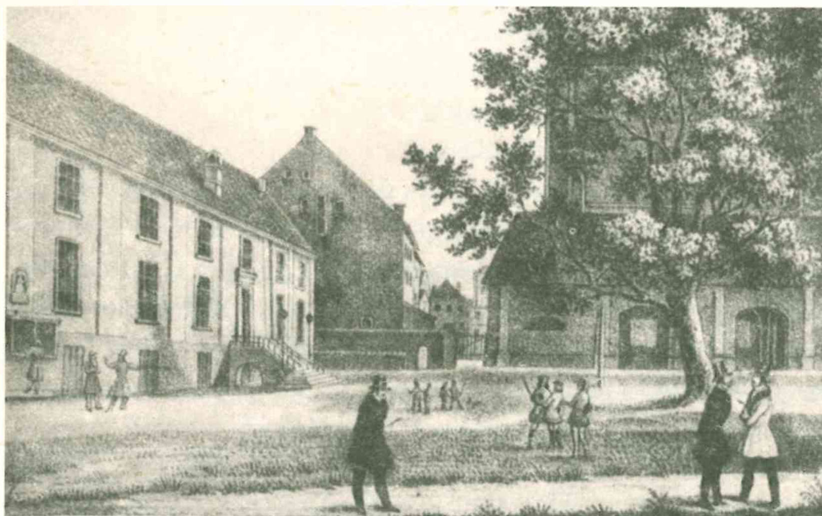

Karaliaučiaus universitetas

8. Martyno Mažvydo gyvenimas

Tiksli Mažvydo gimimo data nėra žinoma. Manoma, kad jis gimęs ne vėliau kaip 1520 metais. Mažvydo tėvo vardas – Vaitkus, Vaitiekus, pats Mažvydas jį yra nurodęs savo antrosios knygelės *Giesmė Šv. Ambraziejaus...* antraštiniame puslapyje, kur įrašyta: „išgulditas per M. Mossuida Waitkuna", t.y. Vaitkaus sūnų.

Pirmoji tikrai žinoma Mažvydo biografijos data yra 1546 metai: būtent tada jis gavo Prūsijos kunigaikščio Albrechto laišką, kviečiantį atvykti į Karaliaučių. Mat lankydamasis Vilniuje kunigaikštis buvo prašęs Žemaičių seniūno Jono Bilevičiaus (Biliūno) parinkti keletą išmokslintų ir gerai lietuviškai kalbančių jaunuolių, kurie galėtų tapti protestantų kunigais Rytų Prūsijoje. Priėmęs kunigaikščio kvietimą, Mažvydas nuvyko į Karaliaučių ir 1546 metų rugpjūčio 1 dieną buvo imatrikuliuotas į universitetą.

Karaliaučiaus universiteto kiemas

Mažvydas nebuvo eilinis studentas, tai rodo ir kunigaikščio Albrechto kreipimasis į jį kaip į „garbingą ir išmokslintą" žmogų. Per nepilnus dvejus metus Mažvydas baigė studijas gaudamas bakalauro laipsnį. Beje, tai buvo pirmoji Karaliaučiaus universitetą baigusiųjų laida – iš viso septyni asmenys, Mažvydas – vienintelis lietuvis. Įdomiausia yra tai, kad vos pradėjęs studijuoti – 1547 metų pradžioje – jis pateikė spausdinti savo parengtą Katekizmą.

Pastaba: Šiuo metu yra žinomi du Mažvydo Katekizmo egzemplioriai. Vienas saugomas Torunėje (Lenkija), kitas – Vilniaus universiteto bibliotekoje. Įdomi yra pastarojo istorija. Prieš Antrąjį pasaulinį karą vienintelis žinomas egzempliorius buvo saugomas Karaliaučiaus bibliotekoje, po karo manyta, kad jis dingęs. 1956 metais Vilniaus universitete apsilankęs ukrainietis profesorius Borovojus papasakojo, kad matęs Mažvydo Katekizmą vienoje Odesos bibliotekoje. Patikrinus įsitikinta, kad bibliotekos kataloguose iš tiesų yra šitos knygos kortelė, bet pačios knygos vietoje nerasta. Mat ją buvo pasiėmęs vienas skaitytojas mokytis lietuvių kalbos. Mainais už vertingą leidinį Vilniaus universiteto biblioteka įsigijo pirmąją lietuvišką knygą. Karaliaučiaus egzempliorius, pasirodo, irgi nedingo, karo audros jį nubloškė į Lenkiją.

Iki šiol nėra aišku, kur Mažvydas galėjo mokytis prieš atvykdamas į Karaliaučių. Tuo metu jau nemažai Lietuvos bajorų luomo jaunuolių vykdavo studijuoti į Krokuvos akademiją, Vokietijos ar net Italijos universitetus. Tačiau jų sąrašuose Mažvydo pavardės nerasta. Atrodo, kad jis tikrai negalėjo būti mokęsis Vokietijoje, nes net baigęs Karaliaučiaus universitetą laiške kunigaikščiui Albrechtui nurodė: „nekalbu nė kiek vokiškai", o „savo gimtąją kalbą moku, sakau, kuo puikiausiai". Nėra abejonės, kad tuomet jis mokėjo dar lotynų ir lenkų kalbas, nes rengdamas spaudai Katekizmą ir kitus leidinius naudojosi ir lenkiškais šaltiniais. Galėjo Mažvydas gauti išsilavinimą ir kuriame nors Lietuvos didikų dvare, gal net Kulviečio kolegijoje. Šiaip ar taip, dar prieš išvykdamas į Karaliaučių, jis jau, atrodo, buvo pasižymėjęs reformatų tarpe ir pelnęs titulą *Protomartyr*, t.y. „pirmasis kankinys", kurį pridėjo pasirašydamas laišką Karaliaučiaus universiteto rektoriui, nors tikslesnių duomenų apie Mažvydo persekiojimus ar kokias bausmes neturime.

Senas namas (1546) Karaliaučiuje, Šv. Dvasios 6, nugriautas apie 1900 metus

Nemaža žinių apie Mažvydo gyvenimą Prūsijoje randame jo laiškuose. Mažvydas buvo nepasiturintis, stodamas į universitetą jis įmokėjo mažiausią imatrikuliacijos mokestį; studijavo ir gyveno Karaliaučiuje gaudamas kaip beturtis iš kunigaikščio stipendiją. Neturtas ir vargas, atrodo, lydi Mažvydą visą gyvenimą. Apie tai galima spręsti bent jau iš jo laiškų. Antai baigęs studijas vėlyvą 1548 metų rudenį Mažvydas kreipiasi į universiteto rektorių, prašydamas parūpinti jam iš kunigaikščio fondų tinkamų drabužių; laiškas rašomas su anuomet įprastu nusižeminimu ir, šiandien atrodytų, perdėtu iškalbingumu, tačiau tai pirmiausia lėmė būtinos retorinės laiškų rašymo taisyklės:

> Šaltas, arba žiemos, metas jau čia pat, už vartų, ir kiekvienas, kuris nėra nuo jo apsisaugojęs ir iš anksto pasiruošęs sutikti, be abejo, rizikuoja dėl savo sveikatos. Kadangi aš prisidengti nuo šalčio neturiu tinkamų drabužių, o tiktai suplyšusius ir labai sudėvėtus, ryžausi dėl jų kreiptis į tavo, garsusis vyre, kilnybę, kad juos gaučiau iš šviesiojo kunigaikščio, mūsų maloningojo valdovo. Juk kito žmogaus, į kurį galėčiau kreiptis tokiu reikalu, be tavęs, mūsų visada širdingai gerbiamas ir mylimas globėjau, aš nė vieno nepažįstu ir nežinau. Taigi čia ir yra ta priežastis, kad su šiuo laišku atvykau pas tave, didžiai gerbiamas globėjau. Todėl, kiek įmanydamas, nuolankiausiai prašau tave, garbingasis vyre, kad tuo mano reikalu kreiptumeis į šviesųjį kunigaikštį. Jei jis tuos drabužius

Pastaba: Biografui nuolatos iškyla klausimas, kiek galima pasitikėti jo aprašomo žmogaus nuomone apie save patį, ypač kai tą nuomonę, kaip kad Mažvydo atveju, reikia išskaityti iš laiškų-prašymų. Visai suprantama, kad laiško autorius, kreipdamasis į šalies valdovą, sieks suminkštinti pastarojo širdį, stengsis parodyti, kad esama situacija tiesiog beviltiška ir išgelbėti galinti vien tik prašomoji parama. Šiandien net sunku įsivaizduoti, kaip gyvenama tokioje valstybėje, kur viskas priklauso nuo valdovo valios ar įgeidžio; Mažvydo laiško citata rodo, jog kunigaikštis skirsto netgi drabužius savo pavaldiniams. Taigi, norint geriau suprasti, kokia buvo ekonominė prieš keturis šimtus metų gyvenusio žmogaus padėtis, patikimiau remtis ne vien jo autocharakteristikomis, bet ir lyginti to laikotarpio faktus. Į tai yra atkreipęs dėmesį kultūros istorikas Vaclovas Biržiška, nurodydamas: tai, kad

man duos, tai jų man užteks dvejiems metams, ir, jų prašinėdamas, neįkyrėčiau nei šviesiajam kunigaikščiui, nei tavo kilnybei. Jei gausiu neigiamą atsakymą, būsiu priverstas labai šalti ir padėti nemaža sveikatos. Dėl to, norėdamas išvengti tų man gresiančių nemalonių blogybių, dar ir dar kartą prašau tave, garsusis vyre, išklausyti mano maldavimų, kuriais dabar kreipiuosi į tavo kilnybę, ir teiktis dėl savo gailestingumo ir maloningumo, kaip visad, atlikti tą gerą ir vertą tavo kilnybės, o man – didžiai reikalingą ir malonų darbą. Kad tai tavo kilnybė padarys, nė kiek neabejoju.

Kiek vėliau jis jau kreipiasi į patį kunigaikštį ir skundžiasi, kad nebegalįs likti Karaliaučiuje: „dėl menkos stipendijos čia negaliu ilgiau tinkamai gyventi".

1549 metų pavasarį Mažvydas paskiriamas lietuviškos Ragainės parapijos klebonu. Čia jis pagal susiklosčiusią tradiciją veda prieš keletą metų mirusio klebono vokiečio, palikusio gausią šeimą, vyriausią dukrą ir iki gyvenimo galo prisiima globoti jos brolius bei seseris. Visa tai Mažvydui buvo sunki našta, kurią jis stengėsi stoiškai pakelti. Materialinės sąlygos, regis, buvo nelengvos. Mažvydas dar ne kartą kreipėsi į kunigaikštį prašydamas vienokios ar kitokios paramos, pavyzdžiui, aprūpinti gera

Ragainėje Mažvydas buvo paskirtas (1554 metais) arkidiakonu arba vyskupu, reiškė, jog jis neturėjo tų rūpesčių, kurie kildavo kitiems protestantų kunigams, ir galėjo palyginti didelę laiko dalį skirti grynai literatūriniam darbui.

Žymiųjų kultūros veikėjų biografijos dažniausiai tampa legendomis; juk kur kas įspūdingesnis pasakojimas apie tokį žmogų, kuris buvo išvytas iš savo gimtinės, gyveno skurde, liko nepripažintas, bet įgijo gerą išsilavinimą ir visą gyvenimą triūsė savo tautos, jos kultūros labui. O jeigu aprašomo žmogaus biografijoje iš tiesų esama to, kas tinka legendiniam pasakojimui, į kitus faktus gali būti ir neatsižvelgiama. Taip dažniausiai atsitinka, kai kuris nors biografas nori aprašomam kultūros herojui uždėti kankinio aureolę ir siekia, kad jo gyvenimas taptų sektinu pavyzdžiu. Moksliškesnėse biografijose svarbiau yra nenutylėti net ir viens kitam prieštaraujančių žmogaus gyvenimo faktų; tokio pobūdžio biografija galbūt nevirs nuoseklių ir įspūdingu pasakojimu, galbūt joje liks dviprasmybių ir nutylėjimų, bet žmonės, apie kuriuos kalbama, jų gyvenimai nebus supaprastinti ir pagražinti.

Ragainė XVII amžiaus pradžioje. Dešinėje matyti Mažvydo bažnyčia

Ragainės bažnyčia šiandien

ir arčiau esančia žeme, o gyvenimo pabaigoje tiesiog prašė išvaduoti nuo nesisekančio ūkininkavimo ir suteikti metinį išlaikymą iš valstybės iždo. Tačiau kunigaikštis tų prašymų nepatenkino.

XVI amžiaus viduryje Ragainė ir visa jos apylinkė buvo visiškai lietuviškas kraštas, kur vien tik valdininkai kalbėjo vokiškai. Mažvydui daug rūpesčių kėlė parapijiečiai, pasak jo paties, tebesilaikantys katalikų papročių ar apskritai vengiantys religinės praktikos. 1551 metų laiške, kuris įdomus ir kaip kultūros istorijos dokumentas, nušviečiantis to laiko gyvenimą, Mažvydas kunigaikščiui Albrechtui rašo:

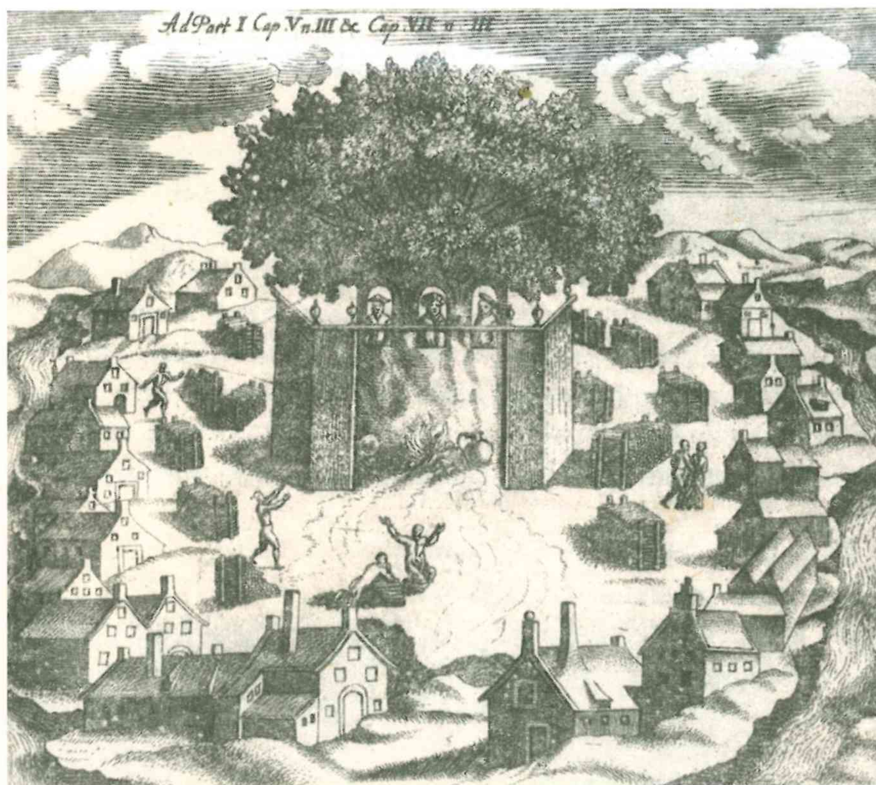
> Idant tavo šviesioji aukštybė sužinotų apie baisų mano parapijiečių nedorumą ir klaidingą jų tikėjimą, kad paskui bet kokiai blogybei būtų užkirstas kelias ir rastas būdas joms įveikti, nutariau viską aprašyti papunkčiui.
> Pirma, sekmadieniais (tuo tarpu nutylėsiu, kaip bedieviškai jie elgiasi per Kalėdų, Naujųjų metų, Trijų karalių, Grabnyčių, Apreiškimo, Velykų, Dangun žengimo ir Sekminių šventes) evangeliškuosius pamokslus ir kitas bažnytines apeigas tiek šeimyna, tiek ir patys šeimininkai tiesiog niekina. Todėl jų visai mažai būna bažnyčioje per pamaldas. Visų pirma pavasarį ir vasarą jie taip švenčia sekmadienius: dirba žemės darbus, sėja, šienauja, pjauna javus, visa tai veža į klojimus ir pagaliau ruošia miškuose ūkio

Klausimai ir užduotys:

1. Kokius biografijos faktus, sužinotus iš laiškų, panaudojo Justinas Marcinkevičius savo dramoje *Mažvydas*? (Mažvydo laiškai ir jų vertimai skelbti knygoje: Martynas Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius: Vaga, 1974.)

2. Tarkim, kad Marcinkevičiaus drama yra vienintelis Mažvydo biografijos šaltinis. Remdamiesi šiuo kūriniu, parašykite 30-ies sakinių Mažvydo biografiją.

padargus. Pavasario ir žiemos metu jie apsiverčia javų kūlės darbais. Kiti į pamokslus ateiti atsisakinėja dėl purvo ar dėl šalčio. Dar kiti, nors sekmadieniais ir nieko nedirba, tačiau, niekindami pamokslus, tūno sau namie be jokio užsiėmimo. Taip ir išeina, kad jie maža galvoja apie krikščionių religiją, o apie viešpaties maldą ir tikėjimo straipsnius tiesiog nieko neišmano. Todėl būtų gera,

Prūsų dievų garbinimo vieta. Graviūra iš Christupo Hartknocho veikalo apie Prūsiją (XVII amžius)

šviesusis kunigaikšti, jei jiems būtų uždrausti tie darbai, ypač sekmadieniais, kada būtų geriau, kaip ir tinka geriems krikščionims, klausytis Dievo žodžio, negu prakaituoti dirbant. Jie turi dar ir tokią didelę ydą: Lietuvos ir Žemaitijos parapijose, esančiose netoli nuo mūsų kunigaikštystės sienų, yra švenčiami kokio nors šventojo atlaidai, pavyzdžiui, Šventosios Onos Batakių miestelyje, Šv. Jokūbo Švėkšnoje, garbingosios mergelės Marijos Šiluvoje, Kryžiaus Jurbarke, Jurgio ir Kristaus kūno Tauragėje, Dangun žengimo Veliuonoje ir kituose miesteliuose švenčiamos kitos šventųjų šventės, – taigi tada tie mano parapijiečiai, kuriems patinka tokios

Klausimai ir užduotys:

Šiame laiške Mažvydas rašo apie pagonybę, katalikybę ir protestantizmą. Kas būdinga kiekvienam iš šių tikėjimų, jeigu remsimės laiške pateikta informacija?

popiežiaus įvestos apeigos, ten keliauja ir nusikalsta bjauriausia stabmeldyste. Dar kiti, nors ir nevyksta į tokias vietas, tačiau namie, užsidegę vaškines žvakes prie sienos, šaukiasi šventųjų globos ir, kaip kokie stabmeldžiai, švenčia tas pačias jų šventes. O kad jie taip pamaldžiai laikytųsi sekmadienių ir juos švęstų, klausydami šventųjų pamokslų ir katekizmo mokymo, kuris gali atitraukti nuo popiežiaus skelbiamų prietarų ir nešvankybių. Bet dėl to, kad sekmadieniais kaip bedieviai negarbina kūrėjo, jie ir toliau pasilieka akli, garbindami svetimus dievus jų dienomis. Todėl būtų labai pageidautina, kad tavo šviesioji aukštybė savo ediktu uždraustų jiems tokias keliones ir užkirstų kelią, jei kokiu nors būdu tai įmanoma, tokiai jų išpažįstamai stabmeldystei. O aš laikysiu savo pareiga, kaip ir dabar darau, su dideliu uolumu per visus savo pamokslus atitraukti ir atkalbėti juos nuo tokio stabų garbinimo.

Ožio garbinimas nuėmus derlių. Graviūra iš Hartknocho veikalo

Mažvydas prisipažįsta neturįs didelių vilčių pasiekti aiškios jų tikėjimo pažangos. Kaip rašo Mažvydo palikimo tyrinėtojas Jurgis Gerulis, konfliktą stiprino dar ir tai, kad „lietuviai ne savo geru noru tikybą perkeitė, bet valdžios prispirti. Vakar dar buvo katalikai, o šiandien jau juos protestantais vadino. Rods, jie patys pasiliko, kas buvę: vargo pelės; apie tikybines kovas savo ponų nesirūpino, o ir laiko neturėjo dėl tokių klausimų tarp savęs peštis ir išsikeikti, kaip kad kunigija."

Dedikacija (lot. *dedicatio* – paskyrimas) – kūrinio ar knygos pradžioje įrašyti autoriaus žodžiai apie tai, kam ar kieno atminimui autorius veikalą skiria.

Nėra žinoma, ar Mažvydas vėliau dar buvo nuvykęs į Didžiąją Lietuvą, tačiau jo knygų dedikacijos* rodo, kad jis galvojo apskritai apie lietuvį skaitytoją. Regis, jo raštai iš tiesų buvo skaitomi visoje Lietuvoje, kur tuo metu plito reformacinis judėjimas. Vyskupas Motiejus Valančius XIX amžiaus vidury rašytoje *Žemaičių vyskupystėje* teigia, kad iš Mažvydo Katekizmo „kalvinai ir liuteronai mokė žemaičius eretiško tikėjimo".

Mažvydo parengtos knygos, gerai valdomas laiškų rašymo stilius, jo biografijos faktai leidžia jį laikyti tai epochai būdingo humanistinio išsilavinimo žmogumi, pasižyminčiu literatūrine kultūra. Tapęs Ragainės klebonu, jis nenutraukė savo „studijų", kurių tikslas – parengti religinio turinio knygų lietuvių kalba, reikalingų protestantų bažnyčioms tiek Rytų Prūsijoje, tiek pačioje Lietuvoje. Kaip tik dėl to jį daugiau ar mažiau rėmė aukščiausia Prūsijos valdžia. Mažvydas mirė Ragainėje 1563 metų gegužės 21 dieną.

Velnias, sėjantis piktžoles. Medžio raižinio fragmentas. 1517

9. Mažvydo Katekizmas

Pirmoji lietuviška knyga – *Catechismvsa prasty szadei...* – mažo formato (18 × 11 cm) 79 puslapių knygelė, atspausdinta daugiausia gotikiniu šriftu* (išskyrus kai kurias antraštes ir lotynišką tekstą). Lotyniškas tekstas išspausdintas gana gražiai, o lietuviško teksto gotikinės raidės dažnai nevienodos, ne visur aiškiai atspaustos; techniniu požiūriu spaustuvė buvo gana prasta, nepakankamai aprūpinta šriftais, pristigus vieno kurio, keisdavo kitu. Atrodo, kad buvo išspausdinta apie 200–300 knygos egzempliorių. Šiuo metu yra žinomi du pirmosios lietuviškos knygos egzemplioriai. Knyga yra kelis kartus perspausdinta.

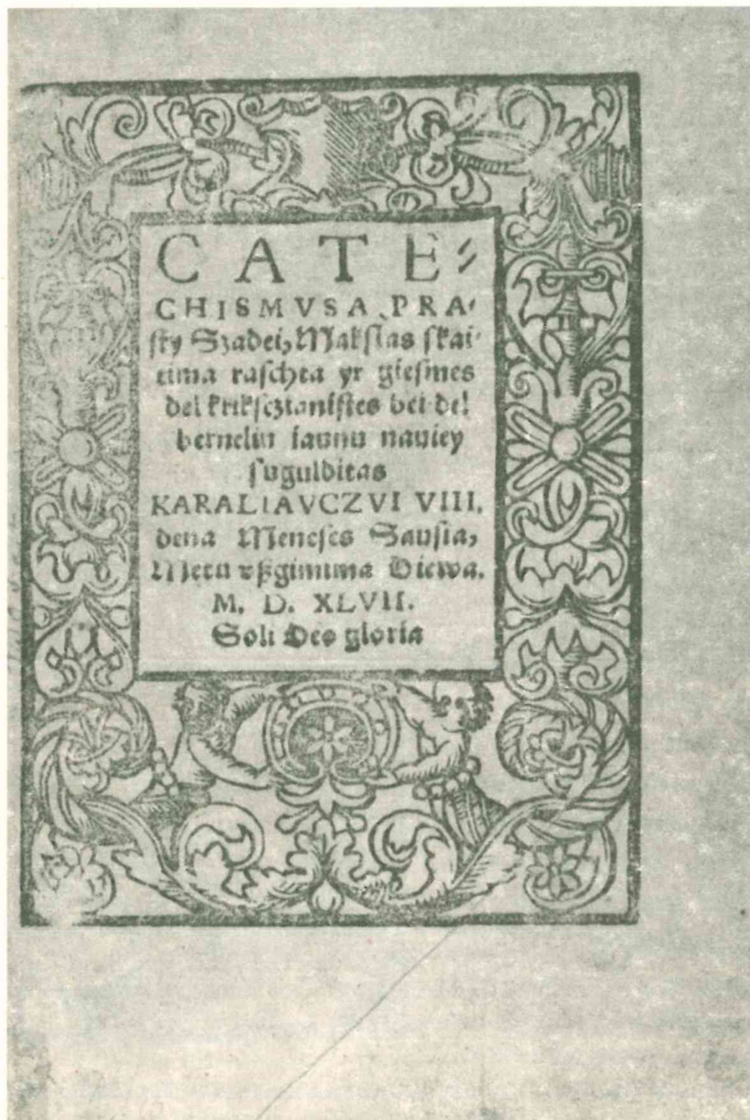
Gotikinis šriftas – lotyniškasis kampuotų kontūrų (kitaip negu lotyniška **antikva**) spaustuvinis šriftas.

Chriſtus iſt des Geſetzes ende/wer an den gleubet/der iſt gerecht. Rom.10

Gotikinis šriftas

Alimenta ſanis cor-poribus agricultu-ra: Sanitatem autem ægris Medicina pro-mittit. Corn.Celſ.

Lotyniška antikva

CATE-CHISMVSA PRA-ſty Szadei, Makſlas ſkai-tima raſchta yr gieſmes del krikſczianiſtes bei del berneliu iaunu nauiey ſugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Meneſes Sauſia, Metu vſzgimima Diewa. M. D. XLVII. Soli Deo gloria

Mažvydo Katekizmo titulinis puslapis:

Catechismvsa praʃty Sȝadei, Makʃlas ʃkaitima raʃchta yr gieʃmes del krikʃcȝianistes bei del berneliu iaunu nauiey ʃugulditas Karaliavcȝvi VIII. dena Meneʃes Sauʃia, Metu vßgimima Diewa. M. D. XLVII. Soli Deo gloria

Knyga sudaryta iš kelių dalių. Pradedama lotyniška epigrama*, skirta Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei. Matyt, autorius labiau galvoja apie Didžiosios Lietuvos, o ne Rytų Prūsijos skaitytoją. Epigramoje primenamas rūstus paskutinis teismas ir kviečiama priimti protestantizmą.

Epigrama (gr. *epigramma* – užrašas) – senovės Graikijoje susiformavęs trumpas lyrinis eilėraštis; iš pradžių eiliuotas užrašas ant paminklo, šventyklos sienos, antkapio, vėliau ir savarankiškas kam nors skiriamas pamokomojo, giriamojo arba peikiamojo turinio eiliuotas kūrinys.

AD MAGNVM
DVCATVM LITVANIAE
Fauſta ducum magnorum altrix, Lituania clara,
Hæc mandata Dei, ſuſcipe mente pia,
Ne te, cum dederis rationes ante tribunal
Auguſtum, magni iudicis ira premat.

Pastaba: Kadangi Katekizme knygos autorius nenurodytas, nuomonė, kad juo yra Mažvydas, iš pradžių rėmėsi Baltramiejaus Vilento žodžiais iš *Evangelijų ir epistolų* (1579) lotyniškos prakalbos: „Tarp daugelio [...] hercogo Albrechto atmintinų darbų nepaskutinėje vietoje yra tas, kad jis pirmas išleido įsakymą savo valdžioje esančiose žemėse rašyti, mokyti bei spaudą platinti lietuvių kalba. [...] Tam reikalui jisai pasinaudojo pastangomis vieno vyro, kurį jis pasirūpino savo lėšomis tinkamai išmokslinti, būtent Martyno Mažvydo. [...] Tat šitas vyras pirmasis parodė būdą rašyti savo tėvų kalba ir išspausdino reikalingą besimokantiems katekizmo pradžiamokslį bei šventų giesmių." Šį Vilento liudijimą patvirtino 1938 metais aptiktas akrostichas (žr. p. 38).

DIDŽIAJAI

LIETUVOS KUNIGAIKŠTYSTEI

Laimingoji tėvyne didžių valdovų, garsinga
Lietuva, Dievo žodžius gryna priimki širdim,
Kad, kai duosi teisme aukštajam apyskaitą savo,
Neprispaustų tavęs pyktis teisėjo baisus.

Lotyniškoje pratarmėje „Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams..." kritiškai kalbama apie katalikų Bažnyčią, leidžiančią Bibliją skaityti tik kunigams, pabrėžiama katekizmo, kaip tikėjimo pradžiamokslio, nauda, gailimasi, kad lietuviai yra nutolę nuo tikrojo tikėjimo, kad jie vis dar stabmeldžiai, kad pagoniškos apeigos vis dar dažnos; ta proga primenama Dievo rūstybė ir kunigų atsakomybė dėl tokios padėties; paliečiami ir kiti religinės polemikos su katalikais klausimai, o pabaigoje pažadama parengti didesnį darbą. Eiliuota lietuviška pratarmė bus aptariama atskirai.

Pastaba: Literatūros tyrinėtojams iki šiol kyla abejonių, kas yra šios pratarmės autorius; dabar linkstama manyti, kad ją galėjęs parašyti Frydrichas Stafilas, kuris nebuvo svetimas lietuvių tautai žmogus. Žinoma, kad jis mokėjęs lietuvių kalbą, kurį laiką gyvenęs Kaune, bendravęs su Rapolioniu ir po jo mirties užėmęs Teologijos katedros profesoriaus vietą Karaliaučiaus universitete.

Elementoriuje „Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr rašity“ pirmą kartą pateikiama abėcėlė, pritaikyta lietuvių kalbos garsams reikšti, kurioje yra aiškiai sekama lotynišku pavyzdžiu; taip pat pateikiami pirmieji skaitymo pratimai.

Pastaba: Mažvydo elementoriuje pirmą kartą lietuviškai pavadinamos raidės – *skaitytinės*, balsės – *balsinės*, dvibalsės – *dvibalsinės* ir priebalsės – *sąbalsinės* ar *sambalsinės*.

Pirmoji lietuviška abėcėlė

Pygus ir trumpas mok-
ſlas ſkaititi yr raſchity
SKAITITINIV IRA ...
Didzas.
A B C D E F G H I K L M N O P
Q R S T V X Y Z.
Maſſas.
a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ
s t v w x y z.
Balſines. vſ.
a e i o u y.
Dvibalſines. v.
ae oe au eu ei
Taip raſchoſe – taipſkaitoſe
e e au eu ei
Sąbalſines xvſ.
b c d f g k l m n p q r s t x z.
Prade

Pratimai mokantis skaityti

PRADESTYSY SVGVLDIMAS
Sąbalſiniu pirm balſiniu.
Ba be bi bo bu. Ca ce ci co cu.
Da de di do du. Fa fe fi fo fu.
Ga ge gi go gu. Ha he hi ho hu
Ja je i. io iu. La le li lo lu.
Ma me mi mo mu. Na ne ni no nu.
Pa pe pi po pu. Qua que qui quo quu.
Ra re ri ro ru. Sa ſe ſi ſo ſu.
Ta te ti to tu. Va ve vi vo vu.
Xa xe xi xo xu. Za ze zi zo zu
Balſines pirm ſąbalſiniu.
Ab eb ib ob ub. Ac ec ic oc uc.
Ad ed id od ud. Af ef if of uf.
Ag eg ig og ug Ah eh ih oh uh.
Al el il ol ul. Am em im om um.
An en in on un. Ap ep ip op up.
Ar er ir or ur. As es is os us.
At et it ot ut. Ax ex ix ox ux.
Balſines tarp dweiu ſąbalſiniu.
Bab beb bib bob bub.
Bac bec bic boc buc.
Bad bed bid bod bud.
Baf bef bif bof buf.
Bag

Patį katekizmą sudaro dešimt Dievo įsakymų, poterių tekstas, keli fragmentai, kurie laikytini pirmaisiais Biblijos vertimo į lietuvių kalbą bandymais, ir kt.

Pastaba: Mažvydo elementoriuje mokymasis skaityti remiasi tradicine metodika – iš pradžių bandoma perskaityti beprasmius skiemenis; tai dar vadinama skiemenavimu (silabizatūra).

Daugiausia vietos skirta giesmėms; jų yra vienuolika, drauge pateikiamos ir menzūrinės sistemos natos*. Manoma, kad giesmynėlį rengė keli žmonės, daugiausia vertė Mažvydas, taip pat gali būti Rapolionio, Kulviečio ir kitų verstų giesmių.

Menzūrinė natų sistema (lot. *mensura* – matas) – viduramžiais vartota muzikinių ženklų sistema; menzūra nurodo muzikos ritminių verčių santykį.

Giesmės su natomis puslapis

Gieſme ape Berneli Jeſu
kure gieſt dienaſu Chriſtaus vßgimi-
mas pagal ſuguldima ſenaja ant
notas, Dies eſt letitie
Der tag der iſt ſo freüden reich.

BErnelis gime mumus/ Jſch gi
Kaip raſze ir lelija ſte bi ſi

pan nas czjiſtas / wi ſas ſwetas/ Ber ne lis eſti

blw nas eſti tikras Diewas
Eſti

Mažvydo Giesmyno I dalies (1566) titulinis puslapis. Tai didžiausias Mažvydo gyvenimo darbas; jame jau yra per 130 giesmių ir psalmių (pasinaudota ir Katekizme skelbtomis giesmėmis). Talkinti Mažvydas buvo pasikvietęs apie dešimtį lietuviškai rašiusių literatų. Šis giesmynas sudarė pagrindą vėlesniems lietuviškiems Rytų Prūsijos protestantų giesmių rinkiniams. Daugumos giesmių vertimų kalba ir stilius dar gana sunkūs, pirmuosius lietuvių autorius bei vertėjus gerokai varžė eilėdara, baimė nutolti nuo originalo, įprastas melodijos paisymas

Geſmes Chrik-
ſcżoniskas gedomas Baß-
niczoſu per Aduenta ir Ka-
ledas ik Gram-
niczu.

Jſch ſpauſtas Karalau-
czui näg Jona Daubmana
Metu Diewa/

M.D.LXVI.

Pastaba: Reformacijos laikais prasidėjo naujas laikotarpis bažnytinės poezijos istorijoje: giedojimas tapo pagrindine bendruomenės dalyvavimo bažnytinėse apeigose forma, o pati giesmė tolydžio ėmė kisti, tapdama epochos pasaulėjautos atspindžiu. Protestantai yra sukūrę daug poezijos, kuri giedama ne tik bažnyčioje, bet ir namie.

10. Lietuviškoji Katekizmo pratarmė

Pirmasis originalo puslapis ir lotynišku-lietuvišku raidynu transkribuotas visas pratarmės tekstas.

KNIGIELES
PAČIAS BYLA LETUVINIKUMP
IR ŽEMAIČIUMP

Bralei, seseris, imkiet mani ir skaitikiet
Jr tatai skaitidami permanikiet.
Maksla šito tevai iusu trakždava tureti,
Ale to negaleia ne venu budu gauti.
Regiety to nareia sava akimis,
Taip yr išgirsti sava ausimis.
Jau nu, ka tevai nakada neregieia,
Nu šitai viss iusump ateia.
Veizdekiet ir dabakietese, žmanes vysas,
Šitai eit iusump žadis dągaus karalistas.
Malanei ir su džiauksmu tą žadi prijimkiet,
A iusu ūkiusu šeimina makikiet.
Sunus, dukteris iusu tur tatai makiety,
Visa šyrdy tur tą deva žądy milety.
Jei, bralei, seseris, tus žadžius nepapeiksit,
Deva teva ir sunu sau milu padarisit.
Jr pašlavinti pa akimis deva busit.
Visosu daiktosu palaimi turesit.
Šitu makslu deva tikrai pažysyt
Jr dągaus karalistasp prisiartysyt.
Neužtrukiet, bralei, seseris, manes skaitity,
Jei pagal vales deva narit giventy.
Jei kas šventa giesme nar giedaty,
Mane po akimis sava tur turety.
Diena ir nakti preg savęs mani laikikiet
Jr nekada manes nog iusu neatmęskiet.
Jei kursai mane nog savęs atmes,
Tasai ne veno pražitka[1] manip negaus.
Aš sakau, iog taksai visada tur kleidety[2]
Jr ape sveikata sava netur neka žinaty.
Kursai nenaretu to maksla žinaty ir makiety,
Tasai amžinasu tamsibesu tur buti.
Tadrin ius, žmaness, manesp prisiartynkiet
Jr pagal to šventa maksla givenkiet.
Tamsibes senases nog iusu šalin atvarisit,
Sunus, dukteris nog iu išgielbesit,
Jei tą maža krikščianiu maksla makiesit
Jr pagal io ius patis save redisit.
Kaukus, žemepatis ir laukasargus pameskiet,
Visas velnuvas, deives apleiskiet.
Tos deives negal iums neka giera doty,
Bet tur vysus amžinai prapuldinty.
Sveikata, visus daiktus nog to deva turit,
Kurio prisakimus čia manip regit.

KNIGIELES
Paczias byla Letuvinikump jr
Szemaiczium p.

BRalei ſeſeris imkiet mani ir ſkaitikiet/
Jr tatai ſkaitidami permanikiet.
Makſla ſchito tewai iuſu trakſzdawa tureti.
Ale to negaleia ne wenu budu gauti.
Regiety to nareia ſawa akimis/
Taipyr iſchgirſti ſawa auſimis.
Jau nu ka tewai nakada neregieia/
Nu ſchitai wiſs iuſump ateia.
Veizdekiet ir dabakieteſe ſzmanes wyſas
Schitai eit iuſump ʒadis dągaus karaliſtas
Malanei ir ſu dziaukſmu tą ſzadi prigimkiet
A iuſu hukinſu ſcheimina makikiet.
Sunus dukteris iuſu tur tatai makiety
Viſa ſchyrdy tur tą dewa ſzady milety.
Jei bralei ſeſeris tus ſzadzius nepapeikſis
Dewa tewa ir ſunu ſau milu padariſit.
Jr paſchlawinti pa akimis dewa buſit.
Viſoſu daiktoſu palaimi tureſit.
Schitu makſlu dewa tikrai paſzyſyt
Jr dągaus karaliſtaſp priſiartyſyt.
Neuſzt

Tasai devas dągu, žeme žadžiu venu sutvere,
Šytu budu žmanes ir visus daiktus padare.
Tassai kažnam[3] žmagui venas gal padety,
Sveikata ir palaimi tassai gal pridoty.
Tassai Dievs vysas žmanes nar didei mileti,
Dągaus karaliste davanai nar davanati.
Aitvars ir deives to negal padariti,
Bet ing peklas ugni veikiaus gal istumti.
Pameskiet tas deives, devap didžiap pristakiet,
Šitą maksla visy liksmai preimkiet.
Tassai makslas tur teisei ius išmakity,
Kaip deva turit pažinti, pregtam ir garbinti.
Tassai makslas roda tikra kiely deva sunausp,
Musu išganitaiap Jesausp Christausp.
Šitą sunu ir teva tikrai pažisit,
Jei tą maksla gierai makiesit ir permanisit.
Be šito maksla žmanes regit kleidenčias
Jr deiviu šimta (iei tatai nemaž) turinčias.
Aš žinau ir tatai dręsu čia sakiti,
Jag šimty žmaniu vena negalečia atrasti,
Kursai vena žadi deva prisakima makietu
Jr pateriaus ben du žadžiu atmintu.
Jei klausy žmagu, biau[4] maki pateri bilaty,
Prisakimus Dieva biau galetu atminti,
Veras krikščianiu straipsčius ar gali skaitity,
Ape dušas išganima biau gali ką žinaty,
Zatagamis[5] tau žmagus tur atsakiti,
Jag gieresnei atmen arty, nent pateri bilati.
„Deva prisakimu, bila, aš nekada negirdeiau
Nei straipsčiu veras krikščianiu skaičiau,
Bažničia nog dešimtes metu nebuvau,
Tektai su burtinikie ant burtas veizdedavau.
Begieresny su šventa burtinikie gaidi valgiti,
Neig bažničio šaukima žeku[6] klausiti."

Ach panai, klausikiet ir permanikiet,
Balsus tus iusu žmaniu išgirskiet.
Tu dūšas[7] devs nog iusu nares tureti,
Kurias iums ig rąkas deve rediti[8].
Hei vešpatis visaky, ant žmaniu susimilkiet,
Kunigump, žekump žmanes tremkiet.
Kiek nedelias[9] bažničian vaikščiati prisakikiet,
Kunigus, idant makitu žmanes, ragynkiet,
Plebanus, kunigus venu balsu prašiikiet,
Jdant ta maksla nesleptu, didei melskiet.
Jei kunigai tygietu tą maksla patis sakiti,
Jus galesit ūkiusu žmanes makinti.
Bet kunigu ira uredas[10] žmanes makiti,
Bo[11] ant to visy ira apskyrty.
O ius, kunigai, pagal iusu sena ureda
Makikiet žmanes, tatai visas paklida.
Šitai turit trumpa maksla krikščianistes
Pagal buda senases bažničias.
Skaitikiet ir dokiet ig rąkas kiekvaika,
Kaip žemaičia, taip ir letuvynika.
Ragynkiet žmanes to trumpa maksla ijšmakti,
Be kurio platesnis makslas negal stavieti.
Jei to trumpa maksla makiti užtruksit,
Aveles iusu amžinai pražudisit.
Todel, kunigai, ant aveliu susimilkietese,
Aštra suda[12] ir narsa[13] deva biakietese,
Begieresni čia deva žadžiu žmanes makinti,
Nent aštra suda alba narsa deva tureti.
Del to rąkasn šitą maksla trumpa imkiet
Jr aveles iusu tu mažu deva makslu penekiet,
Pregtam platesnia maksla kiek dienas laukiet
Jr ilgai deva valio ant sveta[14] givenkiet,
Dieva žadžia karštei diena jr nakti eškakiet,
A mana darba už gier prymkiet.

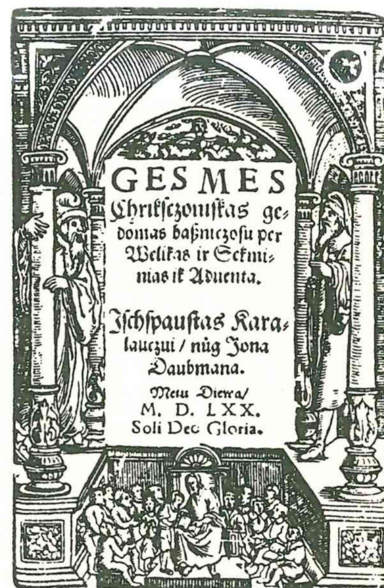
Paaiškinimai:
1 Naudos
2 Klysti, klaidžioti
3 Kiekvienam
4 Ar
5 Greit, tuojau
6 Mokinių, giedančių bažnyčios chore
7 Sielas
8 Tvarkyti
9 Kiekvieną sekmadienį
10 Pareiga
11 Nes
12 Teismo
13 Rūščio, pykčio
14 Pasaulyje

Šiandien skaitant Mažvydo Katekizmo lietuvišką pratarmę atrodo, kad tai gana primityvių pamokymų rinkinėlis, parašytas nelabai suprantama kalba. Tiesa, įdomi yra kreipimosi į skaitytoją forma, inscenizuojanti natūralų, gyvenimišką pokalbį ar ginčą, kur keliami klausimai ir netgi užrašomi galimi pašnekovo atsakymai. Kodėl Mažvydas pasirinko būtent sakytinės kalbos, dialogo imitaciją, nors vaidybos jis visai neslepia: kreipiasi ne autorius, o pati knyga: „imkiet mani ir skaitikiet". Ar vien tik tam, kad literatūrine dialogo forma vėl panardintų rašytą žodį į gyvai alsuojantį pokalbį? Regis, ne tik.

Klausti ir atsakyti. Pabandykime įsivaizduoti Mažvydo būseną rašant pirmosios lietuviškos knygos pratarmę. Savąjį „šventą mokslą" jis pristato žmonėms, kurie apie krikščionybę jau yra girdėję („Maksla šito tevai iusu trakždava tureti"), bet pastaroji jiems dar nėra tapusi savaime suprantamu dalyku ir susiduria su tradicine pasaulėžiūra, su pagonybe.

Žmogus, kuris gyvena tradiciškai žvelgdamas į pasaulį (taip žvelgia jo tėvai, seneliai ar kaimynai), beveik nesusimąsto, kaipgi jis mato ir supranta tą pasaulį. Panašiai būna, kai žmogus kalba gimtąja tarme ir visai negalvoja, kodėl jis šneka būtent šitaip. Kai žmogus *mokosi* kitos kalbos, jis atitrūksta nuo įgimtų dalykų, atsigręžta į savąją kalbą, pamato ją iš šalies, nes turi su kuo palyginti. Lygiai taip pat ir tradicinis pasaulio supratimas gali būti apmąstomas, svarstomas tik tuomet, kai atsiranda naujas, kitas būdas galvoti apie pasaulį. Jeigu žmonių bendrija gyveno gerbdama vienus dievus, o dabar jiems yra pasiūloma gerbti kitus, siūlymas svarstomas gretinant dievus, lyginant argumentus, kuriais įrodinėjama tiek vienų, tiek ir kitų vertė. Dabar svarbiausia suprasti, kad gyvenimas paklūstant tradicijai ir gyvenimas, kai žmogui tenka rinktis lyginant argumentus, iš esmės skiriasi. Aišku, kai žmogus ar bendruomenė apsisprendžia, pasirenka, pavyzdžiui, naujus dievus, o senieji užmirštami, kai jau nebelieka su kuo jų lyginti, vėl ima formuotis tradicinis galvojimo, žvelgimo į pasaulį būdas.

Kai yra lyginama, svarstoma, kai kyla noras sužinoti argumentus – imama klausinėti. Klausdamas teiraujiesi naujų dalykų, bet visuomet juos lygini su tuo, ką jau žinai. Jeigu žmogui sakoma: tavo dievai netikri, tu gyveni nedorai, neteisingai, tu būsi už tai nubaustas, o mes tau siūlome pažinti tikrąjį tikėjimą, –

GESMES
Chrikſczoniſkas gedomas baſʒniczoſu per Welikas ir Sekminias iſ Aduenta.
Iſchſpauſtas Karalauczui / nůg Jona Daubmana.
Metu Diewa/
M. D. LXX.
Soli Deo Gloria.

Mažvydo–Vilento Giesmyno II dalies (1570) titulinis puslapis

Klausimai ir užduotys:

Įsivaizduokite, kad jums šiandien tenka rašyti pirmąjį lietuvišką tekstą, kuriuo kreipiatės į savo tautiečius, ir 40-yje eilučių pasakykite pačius, jūsų nuomone, svarbiausius ir aktualiausius dalykus, nevengdami netgi pamokymų.

Barninga boba, išvaranti velnius. XVI amžiaus graviūra

turi prasidėti diskusija. Mažvydo pratarmėje numanomas skaitytojas yra diskusinėje, ginčo aplinkoje; jam kyla klausimų. Klausimas yra bet kokio pažinimo, *mokslo* pradžia – juo teiraujiesi, ar teisingai apie ką nors galvoji. Kadangi pratarmė nėra tikras pasikalbėjimas, o tik dialogo imitacija, autorius įtikinėja tarsi atsakydamas į pašnekovo klausimus. Kitaip tariant, šis suvaidintas pokalbis turi tapti galutiniu postūmiu skaitytojui, parodymas, kad pasaulis yra kitoks, negu iki tol jam atrodė.

Kreipimasis į ūkininkus, ponus ir kunigus. Pratarmėje kreipiamasi į tris skirtingus skaitytojų sluoksnius: į eilinį valstietį, į poną ir į kunigą. Daugiausia vietos skiriama paprastiems žmonėms – pastariesiems dar reikia aiškinti naujojo mokslo privalumus. Aišku, kad šio mokslo skelbėjas nelinkęs duoti laisvai rinktis tarp senųjų dievų ir naujojo Dievo, savąjį požiūrį jis siūlo primygtinai:

Sunus, dukteris iusu *tur* tatai makiety,
Visa šyrdy *tur* tą deva žady milety.

Krikščionių Dievo išpažinimas yra *prievolė*, t.y. sąmoningas savo ir savo šeimynos pareigos suvokimas, o pratarmėje minimas pašnekovas priešinasi sakydamas, kad jam malonesnis pagonybės *paprotys*, t.y. tradicinis gyvenimas:

„Deva prisakimu, bila, aš nekada negirdeiau
- -
Tektai su burtinikie ant burtas veizdedavau.
Begieresny su šventa burtinikie gaidi valgiti,
Neig bažničio šaukima žeku klausiti."

Klausimai ir užduotys:

Palyginkite, kuo skiriasi pasakojimas apie lietuvių tikėjimus Katekizmo pratarmėje ir anksčiau cituotame Mažvydo laiške kunigaikščiui Albrechtui.

Už neklusnumą žadama „amžinųjų tamsybių“ bausmė, o už paklusimą kvietimui – „dangaus karalystė“. Aišku, kad, svarstant pasaulėžiūros dalykus, keliami svarbiausieji žmogui klausimai: iš kur visa atsirado?

Kaukus, žemepatis ir laukasargus pameskiet,
  Visas velnuvas, deives apleiskiet.
Tos deives negal iums neka giera doty,
  Bet tur vysus amžinai prapuldinty.
Sveikata, visus daiktus nog to deva turit,
  Kurio prisakimus čia manip regit.
Tasai devas dągu, žeme žadžiu venu sutvere,
  Šytu budu žmanes ir visus daiktus padare.

Įdomu, kad pagoniškų tikėjimų kaukai, žemėpačiai ir laukasargiai apibendrintai dar vadinami deivėmis – vadinasi, moteriškos giminės forma supriešinama su vyriškos giminės naujuoju Dievu. Pasakymas „pameskiet tas deives, devap didžiap pristakiet“ arba tokios frazės kaip „visas velnuvas, deives apleiskiet“ rodo, kad moteriškumas čia laikomas sumenkinimo išraiška, o vyriškumas – vertės pabrėžimu.

Giesme S. Am-
braßeijaus, bey S. Au-
gustina, kyre wadin: Te
Deū laudamus. Su ges-
memis apeischnuminisia
priekelima Jesaus Chri
staus, Isguldiens per M.
Mossuida Waitkuna rc.
Ant. nandos Ragaynes
Baßniczey ir kiemetes.

Mažvydo Giesmės Šv. Ambraziejaus bei Šv. Augustino... *titulinis puslapis*

Kreipiantis į „ponus“ prašoma, kad šie ne tik lieptų žmonėms kas savaitę eiti į bažnyčią, bet ir prižiūrėtų kunigus, kad tie mokytų žmones; jeigu kunigai nevykdo savo pareigų, patiems skleisti naująjį tikėjimą. Taigi Katekizmo pratarmėje Mažvydas krikščionybės platinimo srityje pirmenybę teikia „ponams“, o ne kunigams. Jiems jau nereikia aiškinti, kuo krikščionybė pranašesnė už pagonybę. Tačiau svarbiausias dalykas – paties žmogaus gebėjimas skaityti ir suprasti, t.y. „permanyti“, Kristaus mokslą. Nesant spausdinto žodžio, nebuvo galimybės gerai pažinti šį mokslą, kurio platinimas priklausė nuo ponų ar kunigų valios. Dabar tai gali daryti ir pats žmogus, nes jau yra knyga, kuri tampa svarbiausiu dalyku platinant krikščionybę. Knyga tampa apskritai naujo – naujoviško – kultūros etapo pradžia. Šiame etape jau aiškiai juntama istorijos tėkmė, fiksuojama riba tarp to, kas buvo, tarp senovės, ir to, kas turi būti ateityje, – naujovės.

Mažvydo Formos krikštymo *titulinis puslapis*

FORMA
Ohesksiima.
Kaip Baßniczas Istatima Hertzikistes Prusu/ ir kitosu zemesu laikoma ira.
Drukawot Karalauczui
per Jona Daubmana/
Metu Christaus
M. D. LIX.

Jau nu, ka tevai nakada neregieia,
  Nu šitai viss iusump ateia.

Katekizmo pratarmėje senovė yra pagoniškoji tradicija. 1551 metais iš Ragainės rašytame laiške apie religijos padėtį

Mažvydas senove jau laiko katalikų tikėjimą, kuris dar vadinamas stabų garbinimu (protestantai atmetė šventųjų kultą).

Pasaulio tvarkos teigimas. Katekizme ne tik supažindinama su tikėjimo tiesomis, bet ir nuolatos pabrėžtinai teigiama pasaulio tvarka. Visi luomai, visi žmonės turi Dievo jiems skirtą vietą bendroje pasaulio sandaroje, o kuo socialiai aukštesnė žmogaus padėtis, tuo didesnė ir jo atsakomybė, tuo daugiau iš jo reikalaujama. Ponams yra suteikta teisė valdyti žmones, bet kartu jie turi platinti ar prižiūrėti, kaip yra platinama, krikščionybė. Panašiai šeimoje tėvas privalo rūpintis, kad Jėzaus mokslą pažintų jo vaikai ir šeimyna. Jaunesnis turi klausyti vyresnio; senimas privalo pamokyti jaunimą; moterys turi klausyti vyrų. Katekizmo dalyje, kuri vadinama „Urėdais", t.y. pamokymais, štai ko liepiama raginti moteris:

UREDAS VETUŠU ALBA
SENU MATRIŠKIU IJR MERGAIČIU IAUNU

Senases matriškiess raginki, idanti taky apdęgima alba rubus turietu, kakie užgul krikščianiste, ne neteisinikies, ne girtauienčias tur butij, idant viežlibu daiktu makitu, kaip galetu ramijmapi pryversti mergaites, idant vyrus ijr sunus sava miletu, idant trezvas, čistas, turinčias rupesti ūkia, gieras ijr padotas sava viramus butu, jdant pikta negirdetu dieva žadis.

Šie pamokymai rodo, kokios iškildavo tais laikais moralinės problemos: moterims reikia priminti netgi apdarą, reikalauti, kad jos negirtautų, kad būtų paklusnios savo vyrams ir neburnotų prieš Dievą. Susidaro įspūdis, tarsi moteris būtų buvę sunku suvaldyti; ne atsitiktinai Katekizmo pratarmėje pagoniški dievai vadinami moteriškos giminės deivėmis. Praeis dar du šimtai metų, o Rytų Prūsijoje gyvenęs ir kūręs Kristijonas Donelaitis ir toliau piktinsis moterimis, kad šios raganauja. Tarsi vyrai būtų labiau linkę priimti naująjį mokslą, o moterys dar susijusios su pagoniškais papročiais.

Taigi, teigdamas krikščioniškąjį mokslą, protestantų kunigas rūpinasi visuotiniu jo platinimu, įtvirtina socialinę tvarką, paremtą žemesniųjų paklusnumu aukštesniesiems, o aukštesniųjų atsakomybe, rūpinimusi žemesniaisiais, diegia krikščioniško gyvenimo moralę.

Pastaba: Moterų „urėdas", taip pat pamokymai, skirti vyrams, ypač pabrėžia girtavimo žalą: „Seni gi virai trezvy tur buty, ramij, vežlibij, išmintingij, stiprij veraie, malaneie ijr kantrumij. Jaunikaičius graudink šito gi budu, idant butu trezvy."
Ne atsitiktinai šis „urėdas" ir prasideda, ir baigiasi reikalavimu būti blaiviems. Girtavimas XVI amžiaus Lietuvoje (o Katekizmas juk skirtas ne vien Rytų Prūsijai) buvo iš tiesų labai paplitęs. 1550 metais Mykolas Lietuvis rašė: „Lietuvos miestuose jokių įmonių nėra tiek daug, kaip alaus ir degtinės bravorų. Šiuos gėrimus nešasi žmonės eidami į karą ir melstis. Žmonės į juos taip įjunkę namie, kad vos tik karo žygyje atsigeria nepripratsto gėrimo – vandens, kaipmat miršta nuo dieglių ir dizenterijos..."

Akrostichai*. Lietuviškoje Katekizmo pratarmėje slaptaraščiu yra įrašytas Martyno Mažvydo vardas: pradedant 3-iąja eiliuoto teksto eilute, iš pirmųjų raidžių susideda: MARTJNVS MASVJDJVS.

Ilgą laiką buvo neaišku, ar tikrai Mažvydas yra parengęs knygelę *Forma krikštymo*, kadangi jis sakėsi nemokąs vokiškai, o tai yra vertimas iš vokiečių kalbos. Aptikus akrostichą vienoje iš tos knygelės giesmių, abejonės dėl autorystės pranyko.

Siūlome pabandyti rasti čia publikuojamoje „Giesmės duchaunos" ištraukoje užšifruotą autoriaus vardą.

Akrostichas (gr. *akros* – kraštinis + *stichos* – eilutė) – eiliuotas kūrinys, kurio eilučių pradinės raidės, skaitant iš viršaus į apačią, sudaro žodį ar posakį; dažniausiai tai yra eilėraščio autoriaus vardas arba nuoroda į tą asmenį, kuriam eilėraštis skirtas. Šis vardo užšifravimo būdas atėjo į poeziją iš maginių tekstų.

Diewas Tewas balſu ſchauke
Jordaniep ghi eſt iſchgirde
Tews kalb / tas eſt mans miels
ſunus
Ghis man eſt didei malonus
Tą aſch dowanoiu iumus
Tain ius buket paklusnus
Jr pildiket io ßodzus.

Sunus Diewa tę pats buwa
Weide ßmogiſtes ſawa
Atheiha ir Dwaſſe ſchwenta
Weidu Karwela apwilkta
Taip tikekem ſtipra wiera
Kaip iau buſim eime chrikſta
Jog Traice mus apchrikſtiiha
Bei prieg muſu ant ſwieta
Giwenti tur wiſſada.

Apaſtalus Pons ſiunt ſawa
Mokinti liep wiſſa ſwieta
Jog

Jog eſt pratapits' del ghreka
Todel tedara pakuta
Kurs tik ir prieims chrikſta
Tas aptures iſchganima
Nauiha bus ßinū giwenima
Kurs negal mirti ant amßa
Gaus karaliſke Diewa.

Malonei tai kurs netiki
Amßinai giwens ghreki
Kas ghis amßingie ſmerti
Tur peklas vgnie dekti
Jo ſchwentibæ ghi negelbæs
Nei wiſſi io darbai iem padæs
Vſch nieka prieginits ghreks da-
ra
Szmogaus darbus ir giwata
Sau ſmogus negelbt nieſlaka.

Muſu akis reg wandeni
Ant waika pilam ghi
C v Szmo-

Szmogus per Dwaſſe tę weiſdi
Wernai ing Chriſtaus kraughi
Jem wandū eſt kraus raudonas
Diwnai Chriſtaus krauhu kro-
ſitas
Ant ſenu zaisdu gidima
Swiets kurias gaun iſch Ado-
ma
Muins priegintas nūg ſena.

Diewui Tewui ſchlowe dūkem
Jr Jheſu Chriſtu garbinkem
Bei Dwaſſe ſchwenta laupſin-
kem
Wienam Diewui dekawokem
Kurs iſtates eſt Chrikſchtima
Ant ghreku apziſtighima
Bei amßina iſchganima
Nūg Chriſtaus apßadeta
Jem buk amßina garba.
Amen.

Eilėdara. Mažvydo lietuviškoji prakalba parašyta sintaksine-intonacine eilėdara. Šioje sistemoje metro pagrindas yra panaši sintaksinė eilučių struktūra, kuri ir nulemia panašią eilučių intonaciją, o skiemenų skaičius ir kirčių išdėstymas nėra tiksliai nustatyti. Sintaksinė-intonacinė sistema būdinga lenkų viduramžių poezijai. Jos pavyzdžių taip pat randame seniausiuose lietuviškuose giesmynuose. Eilučių panašumą Katekizmo

Užduotys:

Pamėginkite parašyti 10 eilučių eilėraštį sintaksine-intonacine eilėdara (pasirinkta gali būti ir visai buitiška tema), nevengdami retorinių kreipinių į skaitytoją, klausimų ir atsakymų numanomam pašnekovui.

prakalboje nulemia tai, kad eilučių pabaigoje yra atsidūrusios vienodos sakinio dalys, daugiausia veiksmažodiniai tariniai. Į eilučių pabaigas sutelkus vienodas gramatines formas, savaime formuojasi rimas.

Mažvydo Katekizmas – lietuvių kultūros pradžios simbolis. Kiekviena kultūra turi savo svarbiausius orientyrus erdvėje ir laike. Neabejojame, kad lietuvių kultūra egzistavo ir anksčiau, tačiau rašyto žodžio, knygos atsiradimas – tai jau kultūros brandos ženklas. Būtent todėl Katekizmo pasirodymo data – 1547 metai – yra sureikšminta ir tapusi nacionalinės kultūros pradžios simboliu. Suprantama, keičiantis kultūros situacijai, kintant istorinėms aplinkybėms, to simbolio reikšmė gali keistis. Sovietiniais laikais Mažvydas buvo pasitelkiamas ginant nacionalinį lietuvių kultūros savitumą, pabrėžiant gilias jos tradicijas ir pan. Kitomis aplinkybėmis gali būti atkreiptas dėmesys, pavyzdžiui, į labai jautrų, intymų pirmųjų prakalbos eilučių kreipimąsi į skaitytoją, kuris tampa siektinu pavyzdžiu ir modernioje literatūroje.

Karaliaučiaus vaizdas po Antrojo pasaulinio karo

Klausimai ir užduotys:

Kas dar iš lietuvių rašytojų, be Justino Marcinkevičiaus, yra rašęs apie Mažvydą ar citavęs, stilizavęs jo prakalbą? Koks šitų paminėjimų tikslas? Kokie Mažvydo gyvenimo aspektai ir pirmosios knygos bruožai yra sureikšminami?

Svarbesni įvykiai ir knygos

XV amžiaus vidurys – Europoje pradedamos spausdinti knygos

XVI amžiaus I ketvirtis – pirmasis žinomas lietuviškai užrašytas tekstas – malda „Tėve mūsų"

1517 – Martinas Lutheris Vitenberge paskelbia tezes, reiškiančias religinės reformacijos pradžią

1522 – Vilniuje Franciskas Skoryna išleidžia pirmąją savo knygą

1525 – Kunigaikštis Albrechtas protestantizmą paskelbia Prūsijos valstybine religija

1529 – Pirmasis Lietuvos Statutas (rankraštinė knyga LDK kanceliarine slavų kalba)

1539 – Abraomas Kulvietis Vilniuje įsteigia pirmąją Lietuvoje aukštesniąją mokyklą

1544 – Kunigaikštis Albrechtas įsteigia Karaliaučiaus universitetą

1545 – Pirmoji knyga prūsų kalba

1546 – Martynas Mažvydas atvyksta į Karaliaučiaus universitetą

1547 – *Katekizmo prasti žodžiai...* – pirmoji knyga lietuvių kalba

1566 – Antrasis Lietuvos Statutas (rankraštinė knyga)

1566 – Pirmoji Mažvydo parengtų *Giesmių krikščioniškų* dalis

1569 – Siekiant sustiprinti pasipriešinimą protestantams, į Lietuvą pakviečiami jėzuitai

1570 – *Giesmių krikščioniškų* antroji dalis

1570 – Vilniuje įsteigiama jėzuitų aukštesnioji mokykla – kolegija

1579 – Kolegija perorganizuojama į Vilniaus universitetą

1579–1590 – Jonas Bretkūnas pirmąkart į lietuvių kalbą išverčia visą Bibliją (rankraštis)

1585 – Vilniuje išleidžiama pirmoji knyga latvių kalba

1588 – Trečiasis Lietuvos Statutas (spausdinta knyga)

1591 – Jono Bretkūno *Postilė* (Karaliaučius)

1595 – Vilniuje išleidžiamas Mikalojaus Daukšos *Katekizmas* (pirmoji lietuviška knyga LDK)

1598 – Merkelio Petkevičiaus kalvinų katekizmas (Vilnius)

1599 – Daukšos *Postilė katalikiška*

1600 – Jokūbo Morkūno *Postilė lietuviška*

Svarbesnė panaudota literatūra:

Jurgis Gerullis, *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, Kaunas, 1922.

Martynas Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius: Vaga, 1974

Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai / Catechismus und andere Schriften*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.

Biržiška, Vaclovas, *Aleksandrynas*, antras leidimas, t. 1, Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1990

Greimas, Algirdas Julius, ir Žukas, Saulius, *Lietuva Pabaltijy. Istorijos ir kultūros bruožai*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.

Jablonskis, Konstantinas, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius: Mintis, 1973.

Jurginis, Juozas, ir Lukšaitė, Ingė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai. Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus*, Vilnius: Mokslas, 1981.

Kavolis, Vytautas, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994

Koženiauskienė, Regina, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990.

Lebedys, Jurgis, *Lituanistikos baruose*, 2 t., Vilnius: Vaga, 1972.

Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija (iki 1940 m.), Vilnius: Vaga, 1988.

Literatūros teorijos apybraiža, Vilnius: Vaga, 1982.

Lukšaitė, Ingė, *Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1980.

Stanislovas Rapolionis, Vilnius: Mokslas, 1986.

Zaborskaitė, Vanda, *Literatūros mokslo įvadas*, Vilnius: Mokslas, 1982.

Zinkevičius, Zigmas, *Lietuvių kalbos istorija*, t. 3: *Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas, 1988.

SL 014. Leidykla „Baltos lankos", Šv. Ignoto 14-5, 2001 Vilnius
Spausdino „Vilties" spaustuvė, Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius. Užsakymas 30.